

॥ नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ॥

पट्टानुद्देस दीपनीपाठ

१. हेतुपच्चयो

कतमो हेतुपच्चयो । लोभो हेतुपच्चयो । दोसो, मोहो, अलोभो, अदोसो, अमोहो हेतु पच्चयो ।

कतमे धम्मा हेतुपच्चयस्स पच्चयुप्पन्ना । लोभ सहजाता चित्तचेतसिका धम्मा च रूपकलापाधम्मा च दोससह जाता मोहसहजाता अलोभसहजाता अदोससह जाता अमोहसहजाता चित्तचेतसिका धम्मा च रूपकलापा धम्मा च हेतुपच्चयतो उप्पन्ना हेतुपच्चयुप्पन्ना धम्मा ।

सहजातरूपकलापा नाम सहेतुकपटिसन्धिक्खणो कम्मजरूपानि च पवत्तिकाले सहेतुकचित्तजरूपानि च । तत्थ पटिसन्धिक्खणो नाम पटिसन्धिचित्तस्स उप्पादक्खणो । पवत्तिकालो नाम पटिसन्धिचित्तस्स ठितिक्खणतो पट्टाय याव चुत्तिकालं वुच्चति ।

केनट्ठेन हेतु, केनट्ठेन पच्चयोति । मूलट्ठेन हेतु, उपकारकट्ठेन पच्चयोति । तत्थ मूलयमके वुत्तानं लोभादीनं मूलधम्मानं मूलभावो मूलट्ठो नाम । सो मूलट्ठो मूलयमकदीपनियं अम्हेहि रुक्खोपमाय दीपितोयेव ।

अपि च एको पुरिसो एकस्सं इत्थियं पटिबद्ध चित्तो होति । सो याव तं चित्तं न जहति, ताव तं इत्थिं आरब्ध तस्स पुरिसस्स लोभसहजातानि कायवचीमनोकम्मानि च लोभसमुद्भितानि चित्तजरूपानि च चिरकालंपि पवत्तन्ति । सब्बानि च तानि चित्तचेतसिकरूपानि तस्सं इत्थियं रज्जनलोभमूलकानि होन्ति । सो लोभो तेसं मूलट्ठेन हेतु च, उपकारकट्ठेन पच्चयो च । तस्मा हेतुपच्चयो । एस नयो सेसानि रज्जनीयवत्थूनि आरब्धरज्जनवसेन उप्पन्नेसु लोभेसु, दुस्सनीयवत्थूनि आरब्ध दुस्सनवसेन उप्पन्नेसु दोसेसु, मुह्नीयवत्थूनि आरब्ध मुहनवसेन उप्पन्नेसु मोहेसु च ।

तत्थ यथा रुक्खस्स मूलानि सयं अन्तोपथवियं सुट्ठु पतिट्ठित्वा पथविरसज्ज आपोरसज्ज गहेत्वा तं रुक्खं याव अग्गा अभिहरन्ति, तेन रुक्खो चिरकालं वड्ढमानो तिट्ठति । तथा लोभो च तस्मिं तस्मिं वत्थुम्हि रज्जनवसेन सुट्ठु पतिट्ठित्वा तस्स तस्स वत्थुस्स पियरूपरसज्ज सातरूपरसज्ज गहेत्वा सम्पयुत्तधम्मे याव कायवचीवीतिक्कमा अभिहरति, काय वीतिक्कमं वा वचीवीतिक्कमं वा पापेति । तथा दोसो च दुस्सन वसेन अप्पियरूपरसज्ज असातरूपरसज्ज गहेत्वा, मोहो च मुहनवसेन नानारम्माणेसु निरत्थकचित्ताचाररसं वड्ढेत्वाति वत्तब्बं । एवं अभिहरन्ता तयो धम्मा रज्जनीयादीसु वत्थूसु सम्पयुत्तधम्मे मोदमाने पमोदमाने करोन्तो विय चिर कालं पवत्तेन्ति । सम्पयुत्तधम्मा च तथा पवत्तन्ति । सम्पयुत्त धम्मेसु च तथा पवत्तमानेसु सहजातरूपकलापापि तथा पवत्तन्तियेव । तत्थ सम्पयुत्तधम्मे अभिहरतीति द्वे पियरूप सातरूपरसे सम्पयुत्तधम्मानं सन्तिकं पापेतीति अत्थो ।

सुकपक्खे सो पुरिसो यदाकामेसु आदीनवं पस्सति, तदा सो तं चित्तंजहति, तं इत्थिं आरब्ध अलोभो सज्जा यति । पुब्बे यस्मिं काले तं इत्थिं आरब्ध लोभमूलकानि असुद्धानि कायवचीमनोकम्मानि वत्तन्ति । इदानि तस्मिं कालेपि अलोभमूलकानि सुद्धानि कायवचीमनोकम्मानि वत्तन्ति । पब्बजित सीलसंवराणि वा ज्ञानपरिकम्मानि वा अप्पनाज्ञानानि

वा वत्तन्ति । सो अलोभो तेसं मूलद्वेन हेतु च होति, उपकारकद्वेन पच्चयोच । तस्मा हेतुपच्चयो । एस नयो सेसेसु लोभ पटिपक्खेसु अलोभेसु, दोसपटिपक्खेसु अदोसेसु, मोह पटिपक्खेसु अमोहेसु च ।

तत्थ रुक्खमूलानि विय अलोभो लोभनेय्यवत्थूसु लोभं पहाय लोभविवेकसुखरसं वड्ढेत्वा तेन सुखेन सम्पयुत्तधम्मे मोदमाने पमोदमाने करोन्तो विय याव ज्ञानसमापत्तिसुखा वा याव मग्गफलसुखा वा वड्ढापेति । तथा अदोसो च दोसनेय्यवत्थूसु दोसविवेकसुखरसं वड्ढेत्वा, अमोहो च मोहनेय्यवत्थूसु मोहविवेकसुखरसं वड्ढेत्वाति वत्तब्बं । एवं वड्ढापेन्ता तयो धम्मा कुसलेसु धम्मेसु सम्पयुत्तधम्मे मोदमाने पमोदमाने करोन्तो विय चिर कालंपि पवत्तेन्ति । सम्पयुत्तधम्मा च तथा पवत्तन्ति । सम्पयुत्त धम्मेसु च तथा पवत्तमानेसु सहजातरूपकलापापि तथा पवत्तन्तियेव ।

तत्थ लोभविवेकसुखरसन्ति विविच्चनं विगमनं विवेको । लोभस्स विवेको लोभविवेको । लोभविवेके सुखं लोभविवेकसुखं । लोभविवेकं पटिच्च उप्पन्नसुखन्ति वुत्तं होति । तदेव रसो लोभविवेकसुखरसोति समासो । अयं अभिधम्मे पट्टाननयो ।

हत्तन्तनयो पन अविज्जासङ्घातो मोहो च तण्हासङ्घातो लोभो चाति द्वे धम्मा सब्बेसंपि वट्ठदुक्खधम्मानं मूलानि होन्ति । दोसो पन लोभस्स निस्सन्दभूतं पापमूलं होति । विज्जासङ्घातो अमोहो च निक्खमधातुसङ्घातो अलोभो चाति द्वे धम्मा विवट्ठधम्मानं मूलानि होन्ति । अदोसो पन अलोभस्स निस्सन्दभूतं कल्याणमूलं होति । एवं छब्बिधानि मूलानि सहजातानंपि असहजातानंपि नामरूपधम्मानं पच्चया होन्तीति । अयं सुत्तन्तेसु नयो । हेतुपच्चयदीपना निट्ठिता ।

२. आरम्मणपच्चयो

कतमो आरम्मणपच्चयो । सब्बेपि चित्तचेतसिका धम्मा सब्बेपि रूपधम्मा सब्बंपि निब्बानं सब्बापि पञ्चत्तियो आरम्मण पच्चयो । न हि सो नाम एकोपि धम्मो अत्थि, यो चित्त चेतसिकानं आरम्मणं न होति । सङ्खेपतो पन आरम्मणं छब्बिधं होति रूपारम्मणं सद्धारम्मणं गन्धारम्मणं रसारम्मणं फोट्टब्बारम्मणं धम्मारम्मणन्ति ।

कतमे धम्मा आरम्मणपच्चयस्स पच्चयुप्पन्ना । सब्बेपि चित्त चेतसिकाधम्मा आरम्मणपच्चयस्स पच्चयुप्पन्ना । न हि किञ्चि चित्तं नाम अत्थि, यं चित्तं भूतेन वा अभूतेन वा आरम्मणेन विना पवत्तति ।

तत्थ पच्चुप्पन्नं रूपारम्मणं दुविधस्स चक्खुविज्जाणचित्तस्स आरम्मणपच्चयो । पच्चुप्पन्नं सद्धारम्मणं दुविधस्स सोतविज्जाण चित्तस्स । पच्चुप्पन्नं गन्धारम्मणं दुविधस्स घानविज्जाणचित्तस्स । पच्चुप्पन्नं रसारम्मणं दुविधस्स जिह्वविज्जाणचित्तस्स । पच्चुप्पन्नं तिविधं फोट्टब्बारम्मणं दुविधस्स कायविज्जाणचित्तस्स । पच्चुप्पन्नानि तानि पञ्चारम्मणानि तिविधस्स मनोधातुचित्तस्स आरम्मणपच्चयो । सब्बानि तानि अतीतानागतपच्चुप्पन्नानि पञ्चारम्मणानि वा सब्बानि तेकालिकानि कालविमुत्तानि धम्मारम्मणानि वा छ सत्ततिविधानं मनोविज्जाणचित्तानं यथारहं आरम्मणपच्चयो ।

केनद्वेन आरम्मणं, केनद्वेन पच्चयोति । चित्त चेतसिकेहि आलम्बितब्बद्वेन आरम्मणं, उपकारकद्वेन पच्चयोति ।

आलम्बितब्बद्वेनाति चेत्य आलम्बणकिरिया नाम चित्त चेतसिकानं आरम्मणगगहनकिरिया, आरम्मणुपादान

किरिया ।

यथा हि लोके अयोधातुं कामेति इच्छतीति अत्येन अयोकन्तको नाम लोहधातुविसेसो अत्थि । सो अयोखन्धसमीपं सम्पत्तो तं अयोखन्धं कामेन्तो विय इच्छन्तो विय अयोखन्धाभिमुखो चञ्चलति । सयं वा तं अयोखन्धं उपगच्छति । अयोखन्धं वा अत्ताभिमुखं आकङ्कति, अयोखन्धो तदभिमुखो चञ्चलति, तं वा उपगच्छति । अयं अयोकन्तकस्स आलम्बणकिरिया नाम । एवमेव चित्तचेतसिकानं आरम्माणेसु आलम्बणकिरिया दट्ठब्बा । न केवलं आरम्माणेसु आलम्बण मत्तं होति । अथ खो चित्तचेतसिका धम्मा सत्तसन्ताने उप्पज्जमाना छसु द्वारेसु आरम्माणं आपातागमने एव खणे खणे उप्पज्जन्ति । उप्पज्जित्वा च खणे खणे निरुज्जन्ति ।

यथा तं भेरितले भेरिसद्दा उप्पज्जमाना तत्थ तत्थ हत्थेन पहरणकाले एव खणे खणे उप्पज्जन्ति, उप्पज्जित्वा च खणे खणे निरुज्जन्ति । वीणासद्दा उप्पज्जमाना वीणातन्तीसु तत्थ तत्थ वीणादन्तकेन पहरणकाले एव खणे खणे उप्पज्जन्ति, उप्पज्जित्वा च खणे खणे निरुज्जन्तीति । निदायन्तस्स भवङ्गचित्तप्पवत्ति कालेपि पुब्बभवे मरणासन्नकाले छसु द्वारेसु आपात मागतानि कम्म कम्मनिमित्त गतिनिमित्तानि एव भवङ्गचित्तानं आरम्माणपच्चयोति । आरम्माणपच्चयदीपना निड्ढिता ।

३. अधिपतिपच्चयो

दुविधो अधिपतिपच्चयो आरम्माधिपतिपच्चयो सह जाताधिपतिपच्चयो च । तत्थ कतमो आरम्माधिपतिपच्चयो । आरम्माणपच्चये वृत्तेसु आरम्माणेसु यानि आरम्माणानि अतिइड्ढानि होन्ति अतिकन्तानि अतिमनापानि गरुकतानि । तानि आरम्माणानि आरम्माधिपतिपच्चयो । तत्थ अतिइड्ढानीति सभावतो इड्ढानि वा होन्तु अनिड्ढानि वा, तेन तेन पुग्गलेन अतिइच्छितानि आरम्माणानि इध अतिइड्ढानि नाम ।

तानि पन धम्मतो द्वे दोसमूलचित्तुप्पादे च द्वे मोमूह चित्तुप्पादे च दुक्खसहगतकायविज्जाणचित्तुप्पादे च ठपेत्वा अवसेसानि सब्बानि कामावचरचित्तचेतसिकानि च रूपारूप लोकुत्तरचित्तचेतसिकानि च सब्बानि अतिइड्ढरूपानि च होन्ति ।

तेसुपि कामारम्माणानि गरुं करोन्तस्सेव आरम्माधिपतिपच्चयो । गरुं अकरोन्तस्स आरम्माधिपतिपच्चयो न होति । ज्ञानलाभिनो पन अत्तना पटिलद्धानि महग्गतज्ञानानि अरियसावका च अत्तना पटिलद्दे लोकुत्तरधम्मे गरुं अकरोन्ता नाम नत्थि ।

कतमे धम्मा तस्स पच्चयस्स पच्चयुप्पन्ना । अट्ठ लोभ मूलचित्तानि अट्ठ कामावचरकुसलचित्तानि चत्तारि कामावचर जाणसम्पयुत्तकिरियचित्तानि अट्ठ लोकुत्तरचित्तानि तस्स पच्चयस्स पच्चयुप्पन्ना ।

तत्थ लोकियानि छळारम्माणानि लोभमूलचित्तानं पच्चयो । सत्तरस लोकियकुसलानि चतुन्नं जाणविप्पयुत्त कुसलानं । तानि कुसलानिचेव हेट्ठिममग्गफलानि च निब्बानञ्च चतुन्नं जाणसम्पयुत्तकुसलानं । अरहत्तमग्गफलानि च निब्बानञ्च चतुन्नं जाणसम्पयुत्तकिरियानं । निब्बानं अट्ठन्नं लोकुत्तर चित्तानन्ति ।

केनट्टेन आरम्मणं, केनट्टेन अधिपति । आलम्बि तब्बट्टेन आरम्मणं, आधिपच्चट्टेन अधिपति । को आधिपच्चट्टो । अत्तानं गरुं कत्वा पवत्तेसु चित्तचेतसिकेसु इस्सरभावो आधिपच्चट्टो । लोके सामिका विय आरम्मणाधिपतिपच्चय धम्मा दट्ठब्बा, दासा विय पच्चयुप्पन्नधम्मा दट्ठब्बा ।

सुतसोमजातके राजा पोरिसादो मनुस्समंसं गरुं करोन्तो मनुस्समंसहेतु रज्जं पहाय अरज्जे विचरति । तत्थ मनुस्समंसं गन्धरस धम्मा आरम्मणाधिपतिपच्चयो । रज्जो पोरिसादस्स लोभमूलचित्तं पच्चयुप्पन्नधम्मो । राजा सुत सोमो सच्चधम्मं गरुं कत्वा सच्चधम्महेतु रज्जसम्पत्तिञ्च जाति सङ्गञ्च अत्तनो जीवितञ्च छट्टेत्वा पुन रज्जो पोरिसादस्स हत्थं उपगतो । तत्थ सच्चधम्मो आरम्मणाधिपतिपच्चयो । रज्जो सुतसोमस्स कुसलचित्तं पच्चयुप्पन्नधम्मो । एसनयो सब्बेसु गरुकत्तेसु आरम्मणेसु ।

कतमो सहजाताधिपतिपच्चयो । अधिपतिभावं पत्ता चत्तारो धम्मा अधिपतिपच्चयो, छन्दो चित्तं वीरियं वीमंसा ।

कतमे धम्मा तस्स पच्चयस्स पच्चयुप्पन्ना । अधिपति सम्पयुत्ता चित्तचेतसिका च अधिपतिसमुट्ठिता चित्तजरूपधम्मा च तस्स पच्चयस्स पच्चयुप्पन्ना ।

केनट्टेन सहजातो, केनट्टेन अधिपति ।

सहुप्पादनट्टेन सहजातो, सहजातानं धम्मानं अभिभवनट्टेन अधिपति । तत्थ सहुप्पादनट्टेनाति यो धम्मो सयं उप्पज्जमानो अत्तना सहजातधम्मे च अत्तना सहेव उप्पादेति, तस्स अत्तना सहजातधम्मानं सहुप्पादनट्टेन ।

अभिभवनट्टेनाति अज्झोत्थरणट्टेन । यथा राजा चक्कवत्ति अत्तनो पुज्जिद्धिया सकलदीपवासिनो अभिभवन्तो अज्झोत्थरन्तो अत्तनो वसे वत्तापेति, सकलदीपवासिनो च तस्स वसे वत्तन्ति । तथा अधिपतिट्ठानपत्ता इमे चत्तारो धम्मा अत्तनो अत्तनो विसये सहजातधम्मे अभिभवन्ता अज्झोत्थरन्ता अत्तनो वसे वत्तापेन्ति, सहजातधम्मा च तेसं वसे वत्तन्ति । यथा वा सिलाथम्मे पथविधातु उदकक्खन्धे आपोधातु अग्गिक्खन्धे तेजोधातु वातक्खन्धे वायोधातु अत्तना सहजाता तिस्सो धातुयो अभिभवन्ता अज्झोत्थरन्ता अत्तनो गतिं गमापेन्ति, सहजातधातुयो च तासं गतिं गच्छन्ति, एवमेव अधिपतिट्ठानपत्ता इमे चत्तारो धम्मा अत्तनो बलेन सहजातधम्मे अत्तनो गतिं गमापेन्ति, सहजातधम्मा च तेसं गतिं गच्छन्ति, एवं सहजातधम्मानं अभिभवनट्टेन ।

एत्थ वदेय्युं, यदि सहजातधम्मानं अभिभवनट्टेन अधिपतिनाम सिया । एवं सति तिट्ठतु छन्दो, लोभो एव अधिपतिनाम सिया, सो हि छन्दतोपि बलवतरो हुत्वा सह जातधम्मे अभिभवन्तो पवत्ततीति । वुच्चते, बालपुथुज्जनेसु एव लोभो छन्दतो बलवतरो होति, पण्डितेसु पन छन्दो एव लोभतो बलवतरो हुत्वा सहजातधम्मे अभि भवन्तो पवत्तति । सचे हि लोभो एव छन्दतो बलवतरो सिया, कथं इमे सत्ता लोभस्स हत्थगता भवसम्पत्ति भोगसम्पत्तियो छट्टेत्वा नेक्खम्मधम्मे पूरेत्वा वट्टदुक्खतो निस्सरय्युं । यस्मा पन छन्दो एव लोभतो बलवतरो होति, तस्मा इमे सत्ता लोभस्स हत्थगता भवसम्पत्ति भोगसम्पत्तियो छट्टेत्वा नेक्खम्मधम्मे पूरेत्वा वट्टदुक्खतो निस्सरन्ति । तस्मा छन्दो एव लोभतो बलवतरो होति, छन्दो एव अधिपति, न लोभोति । एस नयो दोसादीसुपीति ।

तत्थ लोके महन्तेसु सुदुक्करेसु पुरिसकम्मेसु पच्चुपट्ठितेसु इमे चत्तारो धम्मा कम्मसिद्धिया संवत्तन्ति । कथं ।

हीनच्छन्दा बहुज्जना महन्तानि सुदुक्करानि पुरिसकम्मानि दिस्वा निवत्तच्छन्दा होन्ति । कातुं न इच्छन्ति, अम्हाकं अविसयोति निरपेक्खा ठपेन्ति । छन्दाधिको पन तादिसानि पुरिसकम्मानि दिस्वा उग्गतच्छन्दो होति, अतिविय कातुं इच्छति, मम विसयो एसोति अधिद्वानं गच्छति । सो छन्देन अभिकट्टितो याव तं कम्मं न सिज्झति, ताव अन्तरा तं कम्मं छट्टेतुं न सक्कोति । एवञ्च सति अतिमहन्तापि तं कम्मं एकस्मिं काले सिद्धं भविस्सति ।

हीनवीरिया च बहुज्जना तादिसानि कम्मानि दिस्वा निवत्त वीरिया होन्ति, इदं मे कम्मं करोन्तस्स बहुं कायदुक्खं वा चेतोदुक्खं वा भविस्सतीति निवत्तन्ति । वीरियाधिको पन तादिसानि पुरिसकम्मानि दिस्वा उग्गतवीरियो होति, इदानीव उट्ठित्वा कातुं इच्छति । सो चिरकालंपि तं कम्मं करोन्तो बहुं कायदुक्खं वा चेतोदुक्खं वा अनुभवन्तोपि तस्मिं वीरिय कम्मे ननिब्बिन्दति, महन्तेन कम्मवीरियेन विना भवितुं न सक्कोति, तादिसेन वीरियेन रत्तिदिवं खेपेन्तो चित्तसुखं विन्दति । एवञ्च सति अतिमहन्तापि तं कम्मं एकस्मिं काले सिद्धं भविस्सति ।

हीनचित्ता च बहुज्जना तादिसानि कम्मानि दिस्वा निवत्तचित्ता होन्ति । पुन आरम्माणंपि न करोन्ति । चित्ताधिको पन तादिसानि कम्मानि दिस्वा उग्गतचित्तो होति, चित्तं विनोदेतुंपि न सक्कोति, निच्चकालं तत्थ निबन्धचित्तो होति । सो चित्तवसिको हुत्वा चिरकालंपि तं कम्मं करोन्तो बहुं कायदुक्खंवापीति आदिना छन्दाधिपतिनयेन वत्तब्बं ।

मन्दपज्जा च बहुज्जना तादिसानि कम्मानि दिस्वा निवत्तपज्जा होन्ति, कम्मानं आदिमपि न पस्सन्ति, अन्तपि न पस्सन्ति, अन्धकारे पविसन्ता विय होन्ति, तानि कम्मानि कातुं चित्तंपि न नमति । पज्जाधिको पन तादिसानि कम्मानि दिस्वा उग्गतपज्जो होति, कम्मानं आदिपि पस्सति, अन्तपि पस्सति, फलंपि पस्सति, आनिसंसंपि पस्सति । सुखेन कम्मसिद्धिया नानाउपायंपि पस्सति । सो चिरकालंपि तं कम्मं करोन्तोपि आदिना वीरियाधिपतिनयेन वत्तब्बं । इध पन महतिया कम्मवीमंसायाति च तादिसिया कम्म वीमंसायाति च वत्तब्बं ।

एवं लोके महन्तेसु सुदुक्करेसु पुरिसकम्मेसु पच्चुपट्टितेसु इमे चत्तारो धम्मा कम्मसिद्धिया संवत्तन्ति । इमेसञ्च चतुन्नं अधिपतीन् विज्जमानत्ता लोके पुरिसविसेसा नाम दिस्सन्ति, सब्बञ्जुबुद्धा नाम दिस्सन्ति, सब्बञ्जुबोधिसत्ता नाम दिस्सन्ति, पच्चेकबुद्धा नाम दिस्सन्ति, पच्चेकबोधिसत्तानाम दिस्सन्ति, अगगसावकानाम महासावका नाम सावकबोधिसत्ता नाम दिस्सन्ति । लोकेपि एवरूपानं पुरिसविसेसानं वसेन सत्त लोकस्स अत्थाय हिताय सुखाय पज्जासिप्पविसेसा च परिभोगवत्थुविसेसा च दिस्सन्तीति । अधिपतिपच्चयदीपना निट्ठिता ।

४. अनन्तरपच्चयो

कतमो अनन्तरपच्चयो । अनन्तरे खणे निरुद्धो चित्त चेतसिकधम्मसमूहो अनन्तरपच्चयो ।

कतमो धम्मो अनन्तरपच्चयस्स पच्चयुप्पन्नो । पच्छिमे अनन्तरे एव खणे उप्पन्नो चित्तचेतसिकधम्मसमूहो तस्स पच्चयस्स पच्चयुप्पन्नो ।

एकस्मिं भवे पटिसन्धिचित्तं पठमभवङ्गचित्तस्स अनन्तर पच्चयो, पठम भवङ्गचित्तं दुतियभवङ्गचित्तस्स अनन्तरपच्चयोति आदिना वत्तब्बो ।

यदा पन धम्मयमके सुद्धावासानं दुतिये अकुसले चित्ते वत्तमानेति वुत्तनयेन तस्स सत्तस्स अत्तनो अभिनवं अत्तभावं आरब्भ एतं मम एसोहमस्मि एसो मे अत्ताति पवत्तं भवनिक्कन्तिक तण्हासहगतचित्तं उप्पज्जति । तदा पठमं द्विक्खत्तुं भवङ्गं चलति । ततो मनोद्वारावज्जनचित्तं उप्पज्जति । ततो सत्त भवनिक्कन्तिकजवनानि उप्पज्जन्ति । ततो परं भवङ्गवारो ।

अपि च सो सत्तो तदा पच्चुप्पन्नभवे किञ्चि न जानाति, पुब्बभवे अत्तना अनुभूतं आरम्मणं अनुस्सरमानो अच्छति । वत्थुस्स पन अतिदुब्बलत्ता तच्च आरम्मणं अपरिब्यत्तमेव होति । तं आरब्भ उद्भच्चसहगतचित्तमेव बहुलं पवत्तति ।

यदा गम्भो थोकं वड्डमानो होति अतिरेकद्वेमासं गतो, तदा चक्खादीनि इन्द्रियाणि परिपुण्णानि होन्ति । एवं सन्तेपि मातुगम्भे आलोकादीनं पच्चयानं अभावतो चक्खुविज्जाणादीनि चत्तारि विज्जाणानि नुप्पज्जन्ति, कायविज्जाणमनोविज्जाणानि एव उप्पज्जन्ति । सो सत्तो मातुया इरियापथपरिवत्तनादीसु बहूनि दुक्खदोमनस्सानि पच्चनुभोति । विजायनकाले पन भुसं दुक्खं निगच्छतियेव । विजायित्वापि याव वत्थुरूपानि मुदूनि होन्ति, परिपाकं न गच्छन्ति, ताव सो अतिमन्दरूपो उत्तानसेय्यको हुत्वा अच्छति । न किञ्चि पच्चुप्पन्नं आरम्मणं सल्लक्खेति । येभ्य्येन पुरिम भवानुसारी एव तस्स विज्जाणं होति । सचे सो निरय भवतो आगतो होति, सो विरूपमुखबहुलो होति । पुरिमानि निरयारम्मणानि आरब्भ खणे खणे विरूपमुखमस्स पज्जायति । अथ देवलोकतो आगतो होति, दिब्बानि आरम्मणानि आरब्भ विप्पसन्नमुखबहुलो होति, खणे खणे मिहितमुखमस्स पज्जायति ।

यदा पन वत्थुरूपानि तिक्खानि होन्ति, परिपाकं गच्छन्ति । विज्जाणानि चस्स सुविसदानि पवत्तन्ति । तदा अमन्दरूपो हुत्वा कीळन्तो लीळन्तो मोदन्तो पमोदन्तो अच्छति । पच्चुप्पन्ने आरम्मणानि सल्लक्खेति । मातुभासं सल्लक्खेति । इध लोकानुसारी विज्जाणमस्स बहुलं पवत्तति । पुरिमजातिं पमुस्सति ।

किं पन सब्बोपि सत्तो इमस्मिं ठाने एव पुरिमं जातिं पमुस्सतीति चे । न सब्बोपि सत्तो इमस्मिं ठाने एव पमुस्सति । कोचि अतिरेकतरं गम्भवासदुक्खेन परिपीळितो गम्भे एव पमुस्सति । कोचि विजायनकाले, कोचि इमस्मिं ठाने पमुस्सति । कोचि इतोपरम्वि दहरकाले न पमुस्सति । वुड्डकाले एव पमुस्सति । कोचि यावजीवंपि न पमुस्सति । द्वे तयो भवे अनुस्सरन्तोपि अत्थियेव । इमे जातिस्सरसत्ता नाम होन्ति ।

तत्थ विजायनकालतो पट्टाय छद्धारिकवीथिचित्तानि पवत्तन्ति । पच्चुप्पन्नारम्मणं सल्लक्खणतो पट्टाय छद्धारिकवीथि चित्तानि परिपुण्णानि पवत्तन्ति । सब्बत्थपि पुरिमं पुरिमं अनन्तरे निरुद्धं चित्तं पच्छिमस्स पच्छिमस्स अनन्तरे उप्पन्नस्स चित्तस्स अनन्तर पच्चयो होति । अयञ्च अनन्तरपच्चयो नाम अनमतग्गे संसारे एकस्स सत्तस्स एकप्पबन्धो एव होति । यदा सत्तो अरहत्त मग्गं लभित्वा खन्धपरिनिब्बानं पापुणाति, तदा एव सो पबन्धो छिज्जति ।

केनट्टेन अनन्तरो, केनट्टेन पच्चयोति । अत्तनो अनन्तरे अत्तसदिसस्स धम्मन्तरस्स उप्पादनट्टेन अनन्तरो, उपकारकट्टेन पच्चयो । तत्थ अत्तसदिसस्साति सारम्मण भावेन अत्तना सदिसस्स । सारम्मणभावेनाति च यो धम्मो आरम्मणेन विना न पवत्तति, सो सारम्मणो नाम, एवं सारम्मणभावेन । धम्मन्तरस्स उप्पादनट्टेनाति पुरिमस्मिं चित्ते निरुद्धेपि तस्स चिन्तनकिरियावेगो न वूपसम्मति, पच्छिमं चित्तं उप्पादेत्वा एव वूपसम्मति, एवं पच्छिमस्स धम्मन्तरस्स उप्पादनट्टेन ।

तत्थ पुरिमा पुरिमा मातुपरम्परा विय अनन्तरपच्चयपरम्परा दट्टब्बा । पच्छिमा पच्छिमा धीतुपरम्परा विय तस्स

पच्चयुप्पन्नपरम्परा दट्ठुब्बा । एवं सन्ते अरहन्तानं सब्बपच्छिमं परिनिब्बानचित्तम्पि पुन पटिसन्धिचित्तसङ्घातं धम्मन्तरं उप्पादेय्याति । न उप्पादेय्य । कस्मा, तदा कम्मकिलेसवेगानं सब्बसो पटिप्पस्सद्धिभावेन अच्चन्तसन्ततरत्ता तस्स चित्तस्साति । अनन्तरपच्चय दीपना निट्ठिता ।

५. समनन्तरपच्चयो

पच्चयधम्मविभागो च पच्चयुप्पन्नधम्मविभागो च अनन्तपच्चय सदिसो ।

केनट्ठेन समनन्तरोति । सुट्ठु अनन्तरट्ठेन समनन्तरो । यथा सिलाथम्भादीसु रूपकलापा एकाबद्धा समानापि रूप धम्मभावेन सण्ठान जातिकत्ता मज्झे परिच्छेदरूपसहिता एव होन्ति । द्विन्नं रूपकलापानं मज्झे अन्तरं नाम विवरं नाम अत्थियेव । न तथा पुरिमपच्छिमानं द्विन्नं चित्तचेतसिक कलापानं मज्झे । ते पन अरूपधम्मभावेन असण्ठान जातिकत्ता मज्झे परिच्छेदधम्मस्स नाम कस्सचि आकासविवरस्स अभावतो सब्बसो अन्तर रहिता एव होन्ति । लोकस्सपि द्विन्नं कलापानं अन्तरं नाम न दिस्सति । ततो इमे सत्ता चित्तं नाम निच्चं ध्रुवं थावरं अविपरिणामधम्मन्ति एवं चित्ते निच्चसज्जिनो होन्ति । एवं सुट्ठु अनन्तरट्ठेन समनन्तरो । अनन्तरट्ठेनाति च अत्तनो अनन्तरे अत्तसदिसस्स धम्मन्तरस्स उप्पादनट्ठेनाति पुब्बे वुत्तमेव ।

एवं सन्ते निरोधसमापत्तिकाले पुरिमचित्तं नाम नेव सज्जानासज्जायतनचित्तं, पच्छिमचित्तं नाम अरियफलचित्तं, द्विन्नं चित्तानं अन्तरे एकरत्तिदिवम्पि द्वेरत्तिदिवानिपि । ल । सत्तरत्तिदिवानिपि अचित्तको होति । असज्जसत्तभूमियंपि पुरिमे कामभवे चुत्तिचित्तं पुरिमचित्तं नाम । पच्छिमे कामभवे पटिसन्धिचित्तं पच्छिमचित्तं नाम, द्विन्नं चित्तानं अन्तरे असज्जसत्तभवे पच्चकप्पसतानि पुगगलो अचित्तको तिट्ठति । तत्थ द्वे पुरिमचित्तानि अत्तनो अनन्तरे अत्तसदिसस्स धम्मन्तरस्स उप्पादनपच्चयसत्तिरहितानि होन्तीति । न होन्ति । महन्तेहि पन भावनापणिधिलेहि पटिबाहितत्ता पुरिमचित्तानि च निरुज्झमानानि अनन्तरे धम्मन्तरस्स उप्पादन सत्तिसहितानि एव निरुज्झन्ति । पच्छिमचित्तानि च उप्पज्जमानानि तस्मिं खणे एकाबद्धभावेन अनुप्पज्जित्वा चिरकाले एव उप्पज्जन्ति । न च एत्तकमत्तेन पुरिमचित्तानं अनन्तरे धम्मन्तरस्स उप्पादन सत्तिनाम नत्थीति च, ते अनन्तरपच्चयधम्मा नाम न होन्तीति च सक्का वत्तुं । यथा तं रज्जो योधा नाम अत्थि, कदाचि राजा कालं जत्वा तुम्हे इदानि मायुज्झथ, युद्धकालो न होति, असुकस्मिं काले एव युज्झथाति वदेय्य । ते च तदा अयुज्झमाना विचरेय्युं । एवं सन्तेपि तेसं युज्जनसत्ति नाम नत्थीति च, ते योधा नाम न होन्तीति च न सक्का वत्तुन्ति ।

एत्थ वदेय्युं, इमस्मिं पच्चये ते पन अरूपधम्मभावेन असण्ठान जातिकत्ता मज्झेपरिच्छेदधम्मस्स नाम कस्सचि अभावतो सब्बसो अन्तररहिता एव होन्तीति वुत्तं । एवं सन्ते पुब्बे आरम्भण पच्चये भेरिसद्वीणासद्वोपमाहि यो चित्तानं खणे खणे उप्पादो च निरोधो च वुत्तो, सो अम्हेहि कथं पच्चेतब्बोति । अज्जमज्जविरुद्धानं नानाचित्तानं खणमत्तेपि पुब्बापर परिवत्तनस्स लोके पज्जायनतो । अयमत्थो पुब्बे चित्तं यमकदीपनियं वित्थारतो वुत्तोयेवाति । समनन्तरपच्चय दीपना निट्ठिता ।

६. सहजातपच्चयो

पच्चयधम्मविभागो च पच्चयुप्पन्नधम्मविभागो च वुच्चति । एकतो उप्पन्ना सब्बेपि चित्तचेतसिका धम्मा अज्जमज्जं सहजात पच्चया च होन्ति सहजातपच्चयुप्पन्ना च । पटिसन्धिनामक्खन्धा च पटिसन्धिसहजातं हृदयवत्थु च अज्जमज्जं सहजातपच्चया च होन्ति सहजातपच्चयुप्पन्ना च । सब्बानि महाभूतानिपि अज्जमज्जं सहजातपच्चया च होन्ति पच्चयुप्पन्नधम्मा च । पटिसन्धिचित्तस्स उप्पादक्खणे सब्बानि कम्मजरूपानि च पवत्तिकाले तस्स तस्स चित्तस्स उप्पादक्खणे तेन तेन चित्तेन जातानि सब्बानि चित्तजरूपानि च सहजातचित्तस्स पच्चयुप्पन्नानि नाम । सब्बानि उपादारूपानि सहजातमहाभूतानं पच्चयुप्पन्नानि नाम ।

केनट्टेन सहजातो, केनट्टेन पच्चयो । सह जाननट्टेन सहजातो, उपकारकट्टेन पच्चयो । तत्थ सहजाननट्टेनाति यो धम्मो जायमानो अत्तनो पच्चयुप्पन्नेहि धम्मोहि सहेव सयञ्च जायति उप्पज्जति, अत्तनो पच्चयुप्पन्ने च धम्मो अत्तना सहेव जनेति उप्पादेति, तस्स सो अत्थो सहजाननट्टो नाम ।

यथा सूरियो नाम उदयन्तो सूरियातपे च सूरिया लोके च अत्तना सहेव जनयन्तो उदेति । यथा च पदीपो नाम जलन्तो पदीपातपे च पदीपालोके च अत्तना सहेव जनयन्तो जलति । एवमेवं अयं पच्चयधम्मो उप्पज्जमानो अत्तनो पच्चयुप्पन्नधम्मो अत्तना सहेव उप्पादेति । तत्थ सूरियो विय एकमेको नाम धम्मो, सूरियातपा विय तंसम्पयुत्तधम्मा, सूरियालोका विय सहजातरूपधम्मा । तथा सूरियो विय एकमेको महाभूतरूपधम्मो, सूरियातपा विय सहजातमहाभूतधम्मा, सूरियालोका विय सहजातउपादारूपधम्मा, एस नयो पदीपुपमायपीति । सहजातपच्चयदीपना निट्ठिता ।

७. अज्जमज्जपच्चयो

सहजातपच्चये विभत्तेसु धम्मोसु यो यो पच्चय धम्मोति वुत्तो, सो सो एव इध पच्चयधम्मो चेव पच्चयुप्पन्न धम्मो च होति । सब्बेपि चित्तचेतसिका धम्मा अज्जमज्जस्स पच्चयधम्मा च होन्ति अज्जमज्जस्स पच्चयुप्पन्नधम्मा । सहजाता चत्तारो महाभूता अज्जमज्जस्स पच्चयधम्मा च होन्ति अज्जमज्जस्स पच्चयुप्पन्नधम्मा च । पटिसन्धिनामक्खन्धा च पटिसन्धि सहजातं हृदयवत्थुरुपञ्च अज्जमज्जस्स पच्चयधम्मा च होन्ति अज्जमज्जस्स पच्चयुप्पन्नधम्मा च । अत्थो सुविज्जेय्योयेव ।

यथा अज्जमज्जं निस्साय उस्सापिता तयो दण्डा अज्जमज्जस्स निस्सया च होन्ति, अज्जमज्जं निस्सिता च । तेसु एकमेकस्मिं उस्सिते सब्बे उस्सिता होन्ति, एकमेकस्मिं पतन्ते सब्बे पतन्ति । एवं अज्जमज्जधम्मा च दट्ठब्बा ।

एत्थ वदेय्युं, सब्बे चेतसिका धम्मा चित्तपच्चयं अलभ माना उप्पज्जितुं न सक्कोन्तीति युत्तं । कस्मा । फुसनादीनं चेतसिक किच्चीनं विजाननकिच्चपुब्बङ्गमत्ता, मनोपुब्बङ्गमाति हि वुत्तं । चित्तं पन चेतसिकपच्चयं अलभमानं उप्पज्जितुं न सक्कोतीति न युज्जेय्याति । वुच्चते, चेतसिकधम्मा नाम चित्तस्स सहायङ्गानि होन्ति । तस्मा तेहि विना चित्तम्पि उप्पज्जितुं न सक्कोतियेव । एसेव नयो चतूसु महाभूतेसुपीति । उपादारूपानि पन महाभूतानं निस्सन्दमत्तता सहायङ्गानि न होन्तीति । ननु आहाररूपञ्च जीवितरूपञ्च पच्चयविसेसत्ता सहायङ्गं होतीति । वुच्चते, ठितिया एव सहायङ्गं होति । न उप्पादे । इध पन उप्पादे सहायङ्गं अधिप्पेतन्ति । अज्जमज्जपच्चयदीपना निट्ठिता ।

८. निस्सयपच्चयो

तिविधो निस्सयपच्चयो, सहजातनिस्सयो वत्थु पुरेजातनिस्सयो वत्थारम्मणपुरेजातनिस्सयो ।

तत्थ कतमो सहजातनिस्सयो । सब्बो सहजात पच्चयो सहजातनिस्सयो । तस्मा तत्थ पच्चयविभागो च पच्चयुप्पन्नविभागो च सहजातपच्चये वुत्तनयेन वेदितब्बो ।

कतमो पन वत्थुपुरेजातनिस्सयो । छ वत्थूनि चक्खु वत्थु सोतवत्थु घानवत्थु जित्थवत्थु कायवत्थु हृदयवत्थु । इमानि छवत्थूनि पवत्तिकाले सत्तानं विज्जाणधातूनं वत्थुपुरे जातनिस्सयो ।

वत्थुरूपमेव पुरेजातं हुत्वा निस्सयो वत्थुपुरेजात निस्सयो । तत्थ चित्तचेतसिकानं निस्सयद्वानद्वेन वत्थु नाम । पुरेजातन्ति अत्तनो अत्तनो पच्चयुप्पन्नस्स धम्मस्स उप्पत्तिक्खणतो पुरिमे खणे जातं ।

तत्थ पटिसन्धिचित्तं तदा पुरेजातस्स वत्थुरूपस्स अभावतो अत्तना सहुप्पन्नमेव हृदयवत्थुरूपं निस्साय उप्पज्जति । पठम भवङ्गचित्तं पन पटिसन्धिचित्तेन सहुप्पन्नहृदय वत्थुरूपं निस्साय उप्पज्जति । दुतियभवङ्गचित्तं पठमभवङ्गचित्तेन सहुप्पन्नं निस्साय उप्पज्जति । एवं ततियभवङ्गचित्तं दुतिय भवङ्गचित्तेन सहुप्पन्नन्तिआदिना यावमरणासन्नकाला द्विन्नं मनोधातुमनोविज्जाणधातूनं वत्थुपुरेजातनिस्सयो वेदितब्बो ।

यथा वीणासद्दा नाम वीणातन्तीसु वीणादण्डकेहि पहरणवेगेन एव जायन्ति, नो अज्जथा । तथा पञ्चविज्जाणानि नाम पञ्चवत्थुसङ्घातेसु पञ्चद्वारेसु पञ्चन्नं आरम्मणानं आपाता गमनवेगेन एव जायन्ति, नो अज्जथा ।

आपातागमनञ्च तेसं द्वारारम्मणानं ठितिपत्तकाले एव होति । आपातागमनपच्चया च द्विक्खत्तुं भवङ्गं चलति । भवङ्गचलन पच्चया च आवज्जनं उप्पज्जति । आवज्जनपच्चया च तानि पञ्चविज्जाणानि उप्पज्जन्ति । तस्मा चक्खादीनि पञ्चवत्थूनि पुरे अतीतभवङ्गचित्तस्स उप्पादक्खणे उप्पन्नानि एव पञ्चविज्जाणधातूनं वत्थुपुरेजातपच्चया होन्ति ।

मरणासन्नकाले पन सब्बानि छ वत्थूनि चुतिचित्ततो पुरे सत्तरसमस्स भवङ्गचित्तस्स उप्पादक्खणे एव उप्पज्जन्ति, ततो परं न उप्पज्जन्ति । तस्मा मरणासन्नकाले भवङ्गचित्तानि च सब्बानि छद्वारिकवीथिचित्तानि च चुतिचित्तञ्च पुरेतरं उप्पन्नानि तानियेव अत्तनो अत्तनो वत्थूनि निस्साय उप्पज्जन्ति । अयं वत्थुपुरेजात निस्सयो ।

कतमो पन वत्थारम्मणपुरेजातनिस्सयो । यदा अत्तनो अज्झत्तं वत्थुरूपं आरब्भ यं रूपं निस्साय मम मनोविज्जाणं वत्तति, एतं मम एसो हमस्मि एसो मे अत्ताति एवं तण्हामान दिट्ठीहि गहणवसेन वा एतं अनिच्चं एतं दुक्खं एतं अनत्ताति एवं सम्मसनवसेन वा आवज्जनादीनि मनोद्वारिकवीथि चित्तानि पवत्तन्ति । तदा तं तं वत्थुरूपं पच्चेकं तेसं निस्सयवत्थु च होति तेसं आरम्मणञ्च । तस्मा तं तं हृदयरूपं तस्स तस्स चित्तुप्पादस्स वत्थारम्मणपुरेजातपच्चयो होति । अयं वत्थारम्मण पुरेजातनिस्सयो । एवं निस्सयपच्चयो तिविधो होति ।

इध सुत्तन्तनिस्सयोपि वत्तब्बो । इमे मनुस्सा वा तिरच्छानगता वा रुक्खादयो वा महापथवियं पतिट्ठिता, महा पथवी च हेट्ठा महाउदकक्खन्धे, महाउदकक्खन्धो च हेट्ठा महावातक्खन्धे, महावातक्खन्धो च हेट्ठा अजटाकासे, मनुस्सा गेहेसु, भिक्खू विहारेसु, देवा दिब्बविमानेसूतिआदिना सब्बं लोकप्पवत्तिं जत्वा निस्सयपच्चयो वेदितब्बो । निस्सयपच्चयदीपना निट्ठिता ।

९. उपनिस्सयपच्चयो

तिविधो उपनिस्सयपच्चयो, आरम्मणूपनिस्सयो अनन्तरूपनिस्सयो पकतूपनिस्सयो । तत्थ आरम्मणूप निस्सयो आरम्मणाधिपतिपच्चयसदिसो, अनन्तरूपनिस्सयो अनन्तरपच्चयसदिसो ।

कतमो पकतूपनिस्सयो । सब्बेपि अतीतानागत पच्चुप्पन्ना अज्झत्तबहिद्वाभूता चित्तचेतसिकरूपधम्मा च निब्बानञ्च पज्जति च सब्बेसं पच्चुप्पन्नानं चित्तचेतसिकानं धम्मानं यथारहं पकतूपनिस्सयो ।

तत्थ अतीतो परिनिब्बुतो अम्हाकं बुद्धो च धम्मो च अरियसावकसङ्घो च सम्मुतिसङ्घपरम्परा च अम्हाकं पच्छिम जनानं कुसलुप्पत्तिया पकतूपनिस्सयपच्चयो । तथा लोके अतीता कालङ्कता मातापितरो च आचरिया च पण्डितसमणब्राह्मणा च पाकटा नानातित्थाचरिया च महिद्धिका महानुभावा पोराणकराजानो च पच्छिमकानं जनानं कुसलुप्पत्तिया वा अकुसलुप्पत्तिया वा सुखदुक्खुप्पत्तिया वा पकतूपनिस्सयो । तथा हि ते पच्छिमकानं जनानं अत्थाय नानासद्धम्मपज्जत्तियो वा नानाअसद्धम्मपज्जत्तियो वा नानालोकूपकरणानि वा पुरे पट्टपेसुं । पच्छिमजना च तेहि पट्टपितेसु दानसीलादिधम्मेसु वा लोकचारित्त कुलगोत्तचारित्त धम्मेसु वा नानादिट्ठिवादेसु वा नानाकम्मायतनसिप्पायतन विज्जाठानेसु वा यथापट्टपितेसु गामनिगमनगरखेत्तवत्थु तळाकपोक्खरणिआवाटादीसु वा गेहरथसकटनावा सम्पोतसम्बन्धादीसु वा जातरूपरजतमणिमुत्तादीसु वा दायज्जं पटिपज्जन्ता लोके वड्ढन्ति ।

अनागतोपि मेत्तेय्यो नाम बुद्धो च तस्स धम्मो च तस्स सङ्घो च एतरहि बहुज्जनानं पारमिपुज्जप्पवत्तिया पकतूपनिस्सयपच्चयो । तथा इमस्मिं भवे च पच्छिमे काले पटिलभिस्समाना इस्सरियट्ठानधनधज्जसम्पत्तियो पुरिमे काले ठितानं महाजनानं नानाभिस्सङ्घारुप्पत्तिया पकतूपनिस्सय पच्चयो । अनागतभवे च अनुभविस्समाना भवसम्पत्ति भोग सम्पत्तियो मग्गफलनिब्बानसम्पत्तियो च एतरहि पच्चुप्पन्नभवे ठितानं दानसीलादिपुज्जकिरियुप्पत्तिया पकतूपनिस्सयपच्चयो । यथा हि लोके हेमन्ते काले धज्जप्फलानि लभिस्सामाति वस्सिके काले कस्सनवप्पनकम्मानि आरभन्ति, कम्मे सिद्धे तं तं धनं लभिस्सामाति पुब्बभागे तं तं वीरियकम्मं वा तं तं पज्जाकम्मं वा आरभन्ति । तत्थ धज्जप्फलप्पटिलाभो च तं तं धनप्पटि लाभोच तं तं कम्मरम्भस्स अनागतपकतूपनिस्सयपच्चयो तं तं कम्मरम्भो च धज्जप्फलप्पटिलाभस्स च तं तं धनप्पटि लाभस्स च अतीतपकतूपनिस्सयपच्चयो । एवमेव पच्छिमे अनागते काले नानाकम्मप्फलानि सम्पस्सन्ता पत्थयन्ता महाजना पुरिमे पच्चुप्पन्ने काले नानापुज्जकम्मानि आरभन्ति । तत्थ पुज्जप्फलानि पुज्जकम्मानं अनागतपकतूपनिस्सयपच्चयो । पुज्जकम्मानि पुज्जप्फलानं अतीतपकतूपनिस्सयपच्चयो । तस्मा अनागतपकतूपनिस्सयोपि अतीतपकतूपनिस्सयो विय अतिमहन्तो पच्चयो होति ।

पच्चुप्पन्ना बुद्धायो पच्चया पच्चुप्पन्नानं मनुस्सदेवब्रह्मानं पच्चुप्पन्ना मातापितरो पच्चुप्पन्नानं पुत्तधीतादीनं पच्चुप्पन्नपकतूप निस्सयो नाम । सो सुपाकटोयेव ।

अज्झत्तभूता पकतूपनिस्सयधम्मा नाम बुद्धादीसु सविज्जाणकसन्तानेसु उप्पन्ना पच्चयधम्मा । बहिद्वाभूता पकतूपनिस्सयधम्मा नाम सत्तानं पतिट्ठानभूता पथविपब्बतनदी समुदादयो तेसं तेसं सत्तानं बहूपकारा अरज्जवनरुक्ख तिणपुब्बण्णापरण्णादयो चन्दसूरियगहनक्खत्तादयो वस्सोदकअग्गिवातसीतउण्हादयो च सब्बेपि ते सत्तानं कुसलुप्पत्तिया वा अकुसलुप्पत्तिया वा सुखुप्पत्तिया वा दुक्खुप्पत्तिया वा बलवपच्चया होन्ति ।

इमे जना दिट्ठेव धम्मे परिनिब्बायिस्सामाति बोधिपक्खिय धम्मे वा भावेन्ति, अनागते बुद्धकाले परिनिब्बायिस्सामाति पारमीधम्मे वा परिपूरेन्ति । तत्थ निब्बानं तेसं धम्मानं उप्पत्तिया बलवपच्चयो होति ।

लोके नानावोहारभूता नामपज्जत्तियो च बुद्ध सासने तिपिटकपरियत्तिधम्मभूता नामपज्जत्तियो च तेसं तेसं अत्थानं जाननत्थाय बलवपच्चयो ।

तत्थ सङ्खतधम्मा नाम पच्चये सति उप्पज्जन्ति, असति नुप्पज्जन्ति । उप्पज्जित्वापि पच्चये सति तिट्ठन्ति, असति न तिट्ठन्ति । तस्मा तेसं उप्पत्तिया वा ठितिया वा पच्चयो नाम इच्छितब्बो । निब्बानं पन पज्जत्ति च असङ्खतधम्मा होन्ति अजातिधम्मा अनुप्पादधम्मा निच्च धम्मा धुवधम्मा । तस्मा तेसं उप्पादाय वा ठितिया वा पच्चयो नाम नत्थीति ।

कुसलो कुसलस्स उपनिस्सयो । सद्धं उपनिस्साय दानं देति, सीलं समादियतीतिआदिना सुपाकटो । तथा रागं उपनिस्साय पाणं हनति, अदिन्नं आदियतीतिआदिना सप्पायं उत्तुं सप्पायं भोजनं उपनिस्साय कायिकं सुखं पच्चनुभोतीतिआदिना च अकुसलो अकुसलस्स, अब्याकतो अब्याकतस्स उपनिस्सयोपि सुपाकटो ।

कुसलो पन अकुसलस्सपि बलवूपनिस्सयो । दानं दत्त्वा तेन दानेन अत्तानं उक्कंसेति, परं वम्भेति । तथा सील सम्पन्नो हुत्वा समाधिसम्पन्नो हुत्वा पज्जासम्पन्नो हुत्वा अत्तानं उक्कंसेति, परं वम्भेति ।

कुसलो अब्याकतस्सपि बलवूपनिस्सयो । सब्बानि चतुभूमिककुसलकम्मनि वा कम्मपरिवारानि कुसलानि वा कालन्तरे चतुभूमिकानं विपाकाब्याकतानं बलवूपनिस्सयो । दानपारमिं पूरेन्ता पूरणकाले बहुं कायिकदुक्खं पच्चनुभवन्ति । तथा सीलपारमिं निक्खमपारमिं पज्जापारमिं वीरियपारमिं खन्तिपारमिं सच्चपारमिं अधिद्धानपारमिं मेत्तापारमिं उपेक्खा पारमिं । एसेव नयो ज्ञानभावना मग्गभावनासुपि ।

अकुसलो कुसलस्सपि बलवूपनिस्सयो । इधेकच्चो पापं कत्वा पच्छा विष्पटिसारी हुत्वा तस्स पापस्स पहानाय दानसीलज्ञानमग्गकुसलानि सम्पादेति । तं पापं तेसं कुसलानं बलवूपनिस्सयो ।

अकुसलो अब्याकतस्सपि बलवूपनिस्सयो । इध बहू जना दुच्चरितानि कत्वा चतूसु अपायेसु पतित्वा अपायदुक्खं पच्चनुभवन्ति । दिट्ठधम्मेपि केचि अत्तनो वा परस्स वा दुच्चरितकम्म पच्चया बहुं दुक्खं पच्चनुभवन्ति । केचि दुच्चरितकम्मेन धनं लभित्वा सुखं पच्चनुभवन्ति । बहुज्जना रागमूलकं बहुं दुक्खं पच्चनुभवन्ति, दोसमूलकं दिट्ठिमूलकं मानमूलकन्ति ।

अब्याकतो कुसलस्सपि बलवूपनिस्सयो । धन सम्पत्तिया दानं देति, सीलं पूरेति, पज्जं पूरेति, भावनासप्पायं आवासं वा लेणं वा गुहंवा रुक्खं वा अरज्जं वा पब्बतं वा गोचरगामं वा उत्तुसप्पायं वा आहारसप्पायं वा लभित्वा तं तं भावनं भावेति ।

अब्याकतो अकुसलस्सपि बलवूपनिस्सयो । लोके चक्खुसम्पदं निस्साय बहूनि दस्सनमूलानि अकुसलानि उप्पज्जन्ति । एस नयो सोतसम्पदादीसु । तथा हत्थसम्पदं पादसम्पदं सत्थसम्पदं आवुधसम्पदन्तिआदिनापि वत्तब्बो । एवं उपनिस्सयो तिविधो होति ।

इध सुत्तन्तूपनिस्सयोपि वत्तब्बो । कल्याणमित्तं उप निस्साय पापमित्तं उपनिस्साय गामं उपनिस्साय अरज्जं उपनिस्सायातिआदिना बहूसु ठानेसु आगतो । अपि च पच्चनियामधम्मा सत्तलोक सङ्खारलोक ओकासलोक सङ्खान्तानं तिण्णं लोकानं अविच्छिन्नप्पवत्तिया बलवपच्चया होन्ति । अयञ्च अत्थो नियामदीपनियं अम्हेहि वित्थारतो दीपितोति ।

केनट्टेन आरम्मणूपनिस्सयोति । अधिपतिभूतं आरम्मणमेव आरम्मणिकधम्मानं बलवनिस्सयट्टेन आरम्मणूप निस्सयो ।

केनट्टेन अनन्तरूपनिस्सयोति । पुरिमं अनन्तरचित्तमेव पच्छिमस्स अनन्तरचित्तस्स उप्पज्जनत्थाय बलवनिस्सयट्टेन अनन्तरूपनिस्सयो । माता विय पुरिमचित्तं, पुत्तो विय पच्छिमचित्तं । यथा माता अत्तनो अनन्तरे पुत्तस्स उप्पज्जनत्थाय बलवूप निस्सयो होति, तथा पुरिमचित्तं पच्छिमचित्तस्स उप्पज्जनत्थायाति ।

केनट्टेन पक्तूपनिस्सयोति । पक्तियाव लोके पण्डितानं पाकटो उपनिस्सयो पक्तूपनिस्सयो ।

एत्थ च अनन्तरूपनिस्सयानुभावो अनन्तरचित्ते एव फरति । पक्तूपनिस्सयानुभावो पन दूरेपि फरतियेव । तथा हि इमस्मिं भवे पुरिमेसु दिवसेसु वा मासेसु वा संवच्छरेसु वा दिट्ठसुतघायितसायितफुसितविज्जातानि आरम्मणानि पच्छातथारूपे पच्चये सति वस्ससतेपि मनोद्वारे आपातं आगच्छन्ति । इदं नाम पुब्बे मया दिट्ठं सुतन्तिआदिना सत्ता अनुस्सरन्ति । ओपपातिकसत्ता पन पुरिमभवंपि अनुस्सरन्ति । तथा मनुस्सेसुपि अप्पेकच्चे जातिस्सरसज्जालाभिनो । तथा पुब्बे अनेकसतसहस्सेसु दिट्ठादीसु वत्थूसु पच्छा एकस्मिं खणे एकं वत्थुं दिस्वा वा सुत्वा वा तस्मिं एव खणे बहूसुपि तेसु मनोविज्जाणसन्तानं फरमानं पवत्ततीति । उपनिस्सयपच्चय दीपना निट्ठिता ।

१०. पुरेजातपच्चयो

तिविधो पुरेजातपच्चयो । वत्थुपुरेजातपच्चयो च आरम्मणपुरेजातपच्चयो च वत्थारम्मणपुरेजातपच्चयो च ।

तत्थ वत्थुपुरेजातो च वत्थारम्मणपुरेजातो च पुब्बे निस्सयपच्चये निस्सयनामेन वुत्ता एव ।

आरम्मणपुरेजातो नाम पच्चुप्पन्नानि अट्टारसनिप्फन्नरूपानि एव । तेसुपि पच्चुप्पन्नानि रूपसद्दादीनि पञ्चारम्मणानि पञ्चन्नं पञ्चविज्जाण वीथिचित्तानं नियमतो आरम्मणपुरेजातपच्चया होन्ति । यथा हि वीणासद्दा नाम वीणातन्तीसु वीणादण्डकेन पहरण पच्चया एव उप्पज्जन्ति । एवञ्च सति ते सद्दा पुरेजाताहि वीणातन्ति वीणादण्डकेहि विना उप्पज्जितुं न सक्कोन्ति । एवमेवं पञ्च विज्जाण वीथिचित्तानिपि पञ्चसु वत्थुद्वारेसु पञ्चन्नं आरम्मणानं आपातागमन पच्चया एव उप्पज्जन्ति । आपातागमनञ्च तेसं द्विन्नं ठितिपत्तकाले एव होति । न केवलञ्च तस्मिं काले तानि पञ्चारम्मणानि तेसु पञ्चवत्थूसु एव आपातमागच्छन्ति । अथ खो भवङ्गमनोद्वारेपि आपातं आगच्छन्तियेव । तस्मिं आपातगमनत्ता एव तं भवङ्गम्पि द्विक्खत्तुं चलित्वा उपच्छिज्जति, भवङ्गुपच्छेदे एव तानि वीथिचित्तानि उप्पज्जन्ति । एवञ्च सति तानि वीथिचित्तानि पुरेजातेहि वत्थु द्वाराम्मणेहि विना उप्पज्जितुं न सक्कोन्तीति । तानि पन सब्बानिपि अट्टारसनिप्फन्नरूपानि निरुद्धानि हुत्वा अतीतानिपि होन्ति, अनुप्पन्नानि हुत्वा अनागतानिपि होन्ति । उप्पन्नानि हुत्वा पच्चुप्पन्नानिपि होन्ति । सब्बानिपि मनोविज्जाणवीथिचित्तानं आरम्मणानि होन्ति । तेसु पच्चुप्पन्नानि एव तेसं आरम्मणपुरेजातपच्चया होन्ति । यदा दूरे वा पटिच्छन्ने वा ठितं तं तं आरम्मणवत्थुं मनसा एव आरम्मणं करोति, तदा तं तं वत्थु सचे तत्थ तत्थ विज्जमानं

होति, पच्चुप्पन्नं नाम होति । पुरेजातपच्चयदीपना निड्ढिता ।

११. पच्छाजातपच्चयो

पच्छिमं पच्छिमं पच्चुप्पन्नं चित्तं पुरेजातस्स पच्चुप्पन्नस्स चतु समुद्धानिकस्स रूपकायस्स वुड्ढिविरुळ्हया पच्छाजातपच्चयो । यथा तं पच्छिमवस्सेसु अनुवस्सं वस्समानानि वस्सोदकानि पुरिमवस्सेसु जातानं रुक्खपोतकानं वुड्ढिविरुळ्हया पच्छाजात पच्चया होन्तीति ।

तत्थ पच्छिमं पच्छिमं चित्तन्ति पठमभवङ्गतो पट्टाय याव चुति चित्ता सब्बं चित्तं वुच्चति । पुरेजातस्साति पटिसन्धिचित्तेन सहप्पन्नं कम्मजरूपकायं आदिं कत्वा अज्झत्तसन्तानपरियापन्नो सब्बो चतुसमुद्धानिकरूपकायो वुच्चति ।

पटिसन्धिचित्तेन सहप्पन्नस्स कम्मजरूपकायस्स पठम भवङ्गादीनि पन्नरसभवङ्गचित्तानि पच्छाजातपच्चया होन्ति । पटिसन्धि चित्तं पन तेन कायेन सहप्पन्नत्ता पच्छजातं न होति । सोळसमभवङ्गचित्तञ्च तस्स कायस्स भिज्जनक्खेत्ते उप्पन्नत्ता पच्चयो न होति । तस्मा पन्नरसभवङ्गचित्तानीति वुत्तं ।

पटिसन्धिचित्तस्स ठितिक्खणे पन द्वे रूपकाया उप्पज्जन्ति कम्मजरूपकायो च उतुजरूपकायो च । तथा भङ्गक्खणेपि । पठमभवङ्गस्स उप्पादक्खणे पन तयो रूपकाया उप्पज्जन्ति कम्मजरूपकायो च उतुजरूपकायो च चित्तजरूपकायो च । यदा बहिद्वाहारप्परणं लभित्वा अज्झत्ताहारो आहारजरूपकायं जनेति, ततो पट्टाय चतुसमुद्धानिका चत्तारो रूपकाया दीप जाला विय पवत्तन्ति । ते उप्पादक्खणं अतिक्कम्म याव ठितिभावेन धरन्ति, ताव पन्नरसचित्तानि तेसं कायानं पच्छाजातपच्चया होन्तियेव ।

वुड्ढिविरुळ्हयाति चतुसमुद्धानिकरूपसन्ततिया उपरूपरि वुड्ढिया च विरुळ्हया च । तथाहि पुरिमा पुरिमा चत्तारो रूपकाया सचे पच्छाजात पच्चयं पुनप्पुनं लभन्ति, एवं सति ते निरुज्झन्तापि पच्छारूपसन्ततिपरम्परानं वुड्ढिया च विरुळ्हया च वेपुल्लाय च बलव पच्चया हुत्वा निरुज्झन्तीति । पच्छाजातपच्चयदीपना निड्ढिता ।

१२. आसेवनपच्चयो

द्वादस अकुसलचित्तानि सत्तरस लोकियकुसल चित्तानि आवज्जनद्वयवज्जितानि अट्टारसकिरियचित्तानीति सत्त चत्तालीसं लोकियजवनचित्तानि आसेवनपच्चयो । तेसु निरन्तरप्पवत्तं जवनसन्ततिं पत्वा पुरिमं पुरिमं जवनचित्तं आसेवन पच्चयो । चतूहि मग्गचित्तेहि पच्छिमं पच्छिमं चित्तं आसेवनपच्चयुप्पन्नं ।

केनट्टेन आसेवनन्ति । उपरूपरिपगुणभाववड्ढनत्थंथाम बलवड्ढनत्थञ्च परिवासग्गाहापनट्टेन ।

तत्थ पगुणभावोति पुनप्पुनं सज्झायितस्स पाळिपाठस्स सुखेन पवत्तनं विय जवनट्टानजवनकिच्चसङ्घाते ठानकिच्चविसेसे पच्छिम पच्छिमचित्तस्स सुखेन पवत्तनं । परिवासो नाम कोसेय्यवत्थं पुनप्पुनं सुगन्धेन परिवासनं विय चित्तसन्ताने पुनप्पुनं रज्जनदुस्सनादिना वा अरज्जन अदुस्सनादिना वा परिवासनं । पुरिमस्मिं जवनचित्ते निरुद्धेपि तस्स

जवनवेगो न निरुज्झति, पच्छिमं चित्तसन्तानं फरमानो पवत्तितियेव । तस्मा पच्छिमं पच्छिमं जवनचित्तं उप्पज्जमानं तेन वेगेन पग्गहितं बलवतरं हुत्वा उप्पज्जति । एवं पुरिमचित्तं अत्तनो परिवासं पच्छिमचित्तं गण्हापेति । पच्छिमज्ज चित्तं पुरिमस्स चित्तस्स परिवासं गहेत्वा पवत्तति । एवं सन्तेपि सो आसेवनवेगो पकतिया सत्तहि चित्तवारेहि परिक्खयं गच्छति, ततो परं तदारम्मणविपाक चित्तं वा उप्पज्जति, भवङ्ग चित्तवारो वा पवत्तति ।

इध सुत्तन्तासेवनपच्चयोपि वत्तब्बो । सतिपट्टानं भावेति, सम्मप्यधानं भावेति, सतिसम्बोज्झङ्गं भावेति, धम्म विचयसम्बोज्झङ्गं भावेति, सम्मादिट्ठिं भावेति, सम्मासङ्कप्पं भावेतीति आदिना बहू सु ठाने सु वुत्तो । तत्थ भावेतीति एकं पि दिवसं भावेति, सत्तपि दिवसानि भावेति, एकं पि मासं भावेति, सत्तपि मासानि भावेति, एकं पि संवच्छरं भावेति, सत्तपि संवच्छरानि भावेतीति अत्थो ।

पुरिमपुरिमे सु भवे सु आसेवितानि भावितानि बहुली कतानि कुसलानि वा अकुसलानि वा पच्छिमपच्छिमे सु भवे सु बलवतरानं कुसलानं वा अकुसलानं वा उप्पत्तिया आसेवन पच्चयो ।

कालन्तरे वा भवन्तरे वा तादिसानं कुसलाकुसलानं उप्पत्तिया पच्चयो उपनिस्सयपच्चयो नाम । तेसंयेव बलवतरत्थाय पच्चयो आसेवनपच्चयो नाम ।

लोकेपि महन्ते सु चित्तभावनाकम्मे सु वाचा भावनाकम्मे सु कायभावनाकम्मे सु अङ्गपच्चङ्गभावनाकम्मे सु कम्मायतनसिप्पायतनविज्जाठाने सु च आसेवना भावना बहुलीकम्मानं निस्सन्दगुणा नाम सन्दिस्सन्तियेव ।

सब्बेसं खणिकधम्मानं मज्झे एवरूपस्स आसेवन पच्चयस्स विज्जमानत्ता पुरिसबलपुरिसथामानं उपरूपरि वड्डुन वसेन चिरकालं पवत्तितानि पुरिसकम्मानि निष्फत्तिं पापुणन्ति, सब्बज्जुबुद्धभावंपि गच्छन्ति । आसेवनपच्चयदीपना निट्ठिता ।

१३. कम्मपच्चयो

दुविधो कम्मपच्चयो सहजातकम्मपच्चयो नानाक्खणिक कम्मपच्चयो ।

तत्थ खणत्तयसमङ्गि भूता सब्बापि कुसलाकुसला ब्याकतचेतना सहजातकम्म पच्चयो । चेतनासम्पयुत्ता सब्बेपि चित्तचेतसिका धम्मा च पटिसन्धिचित्तेन सहुप्पन्ना कम्मजरूपधम्मा च पवत्तिकाले सब्बेपि चित्तजरूपधम्मा च तस्स पच्चयस्स पच्चयुप्पन्ना ।

अतीता कुसलाकुसलचेतना नानाक्खणिककम्म पच्चयो । बात्तिसविधा लोकियविपाक चित्तचेतसिका धम्मा च सब्बे कम्मजरूपधम्मा च तस्स पच्चयस्स पच्चयुप्पन्ना ।

केनट्टेन कम्मन्ति । किरियाविसेसट्टेन कम्मं । चेतना हि किरिया विसेसो होति सब्बकम्मे सु जेट्टकत्ता । ता हि सब्बे सु कायवचीमनोकम्मे सु पच्चुपट्ठिते सु तस्स तस्स कम्मस्स निष्फत्तत्थाय सम्पयुत्तधम्मे चेतोति कप्पेति संविदहति, एकतो उट्ठापेति, तस्मा सब्बकम्मे सु जेट्टका होति । इति किरियाविसेसट्टेन कम्मं नाम । करोन्ति एतेनाति वा कम्मं । किं करोन्ति । कायिककिरियंपि करोन्ति, वाचसिककिरियंपि करोन्ति, मानसिककिरियंपि करोन्ति । तत्थ कायिककिरिया नाम गमनठान

निसज्जादयो अभिक्कमनपटिक्कमनादयो अन्तमसो अक्खिदलानं उक्खिपननिक्खिपनानिपि । वाचसिककिरिया नाम वाचापवत्तनकिरिया । मानसिककिरिया नाम सुचिन्तित दुचिन्तितकिरिया, अन्तमसो पञ्च विज्जाणानं दस्सनकिच्चसवनकिच्चादीनिपि । सब्बापि इमा किरियायो एताय चेतनाय सत्ता करोन्ति, संविदहन्ति, तस्मा सा चेतना कम्मं नाम ।

अत्तनो पच्चयुप्पन्नेन सह जायतीति सहजातं । सहजातञ्च तं कम्मञ्चाति सहजातकम्मं । सहजातकम्मं हुत्वा पच्चयो सहजातकम्म पच्चयो । सहजातकम्मभावेन पच्चयोति वुत्तं होति ।

अज्जो कम्मस्स उप्पत्तिक्खणो अज्जो विपाकस्स उप्पत्तिक्खणोति एवं विसुं विसुं उप्पत्तिक्खणो एतस्साति नानाक्खणिकं । नानाक्खणिकञ्च तं कम्मञ्चाति नानाक्खणिककम्मं । नानाक्खणिककम्मं हुत्वा पच्चयो नानाक्खणिककम्मपच्चयो । नानाक्खणिककम्मपच्चयभावेन पच्चयोति वुत्तं होति । अरियमग्गसम्पयुत्ता चेतना अत्तनो निरुद्धानन्तरे एव अरियफलविपाकं जनेति, सापि नानाक्खणिका एव होति ।

एत्थ च एका दानकुसलचेतना अत्तना सहजातानं चित्तचेतसिकानञ्च कायिकवाचसिककिरियाभूतानं चित्तजरूपानञ्च सहजातकम्मपच्चयो । ताय चेतनाय आयतिं कालन्तरे उप्पज्जमानस्स विपाकक्खन्धस्स च कम्मजरूपक्खन्धस्स च नानाक्खणिक कम्मपच्चयो । एवं एका कम्मपथपत्ता सुचरितदुच्चरितचेतना द्वीसु कालेसुद्विन्नं पच्चयुप्पन्नानं द्वीहि पच्चयसत्तीहि पच्चयो होतीति ।

एत्थ च नानाक्खणिककम्मपच्चये कम्मन्ति किरियाविसेसो । सो पन चेतनाय निरुद्घायपि अनिरुज्झित्वा तं चित्तसन्तानं अनुगच्छतियेव । यदा विपच्चित्तुं ओकासं लभति, तदा सो किरिया विसेसो चुतिनन्तरे एको अत्तभावो हुत्वा विपच्चति पातुभवति । ओकासं पन अलभमाना भवसतंपि भवसहस्संपि भवसतसहस्संपि तं सन्तानं अनुगच्छतियेव । महग्गतकम्मं पन लद्धोकासे सति दुतियभवे ब्रह्मलोके एको ब्रह्मत्तभावो हुत्वा विपच्चति पातुभवति । सुपरिपक्ककम्मत्ता पन दुतियभवेयेव खीयति, ततो परं नानुगच्छतीति । कम्मपच्चयदीपना निड्डिता ।

१४. विपाकपच्चयो

छत्तिसविधा विपाकभूता सहजातचित्तचेतसिका धम्मा विपाक पच्चयो । तेयेव अज्जमज्जञ्च पटिसन्धिक्खणे कम्मजरूपानि च पवत्तिक्खणे विपाक चित्तजातानि चित्तजरूपानि च विपाकपच्चयुप्पन्ना ।

केनट्ठेन विपाकोति । विपच्चनट्ठेन विपाको । विपच्चनं नाम मुदुतरुणभावं अतिक्कम्म विपक्कभावं आपज्जनं । कस्स पन धम्मस्स मुदुतरुणभावो, कस्स विपक्कभावोति । नानाक्खणिककम्मपच्चय सङ्घातस्स अतीतकम्मस्स मुदुतरुणभावो, तस्सेव कम्मस्स विपक्कभावो ।

तत्थ एकस्स कम्मस्स चतस्सो अवत्थायो होन्ति चेतना वत्था कम्मावत्था निमित्तावत्था विपाकावत्थाति ।

तत्थ ताय चेतनाय निरुद्घायपि तस्सा किरिया विसेसो न निरुज्झति, तं चित्तसन्तानं अनुगच्छतियेव । अयं कम्मावत्था नाम ।

निमित्तावत्थाति तं कम्मं यदा विपच्चित्तुं ओकासं लभति, तदा मरणासन्नकाले तस्स पुग्गलस्स तमेव कम्मं वा पच्चुपट्ठाति, सो पुग्गलो तदा दानं देन्तो विय सीलं रक्खन्तो विय पाणघातं वा करोन्तो विय होति । कम्मनिमित्तं वा पच्चुपट्ठाति, दान वत्थुआदिकं वा सत्थादिकं वा अज्जं वापि पुब्बे तस्स कम्मस्स उपकरणभूतं आरम्मणं तदा तस्स पुग्गलस्स हत्थगतं विय होति । गतिनिमित्तं वा पच्चुपट्ठाति, दिब्बविमानादिकं वा निरयग्गिजालादिकं वा उप्पज्जमानभवे उपलभितब्बं वा अनुभवितब्बं वा आरम्मणं तदा दिस्समानं होति । अयं निमित्ता वत्था नाम ।

विपाकावत्थाति सचे सो पुग्गलो तथा पच्चुपट्ठितं तं कम्मं वा कम्मनिमित्तं वा गतिनिमित्तं वा एकं आरम्मणं अमुज्जमानो मरति, तदा तं कम्मं तस्मिंभवे विपच्चति, तं कम्मं तस्मिंभवे एको अत्तभावो हुत्वा पातुभवति । तत्थ पुरिमासु तीसु अवत्थासु तं कम्मं मुदुतरुणभूतं होति, पच्छिमं पन विपाकावत्थं पत्वा विपक्कभूतं होति । तेन वुत्तं विपच्चनं नाम मुदुतरुणभावं अतिक्कम्म विपक्कभावं आपज्जनन्ति । एवं विपक्कभावं आपन्नो चित्तं चेतसिकधम्मसमूहो विपाको नाम ।

तत्थ यथा अम्बप्फलानि नाम यदा विपक्कभावं आपज्जन्ति, तदा सब्बसो सिनिद्धरूपानि होन्ति । एवमेवं विपाकधम्मा नाम निरुस्साहा निब्बापारा हुत्वा सब्बसो सन्तरूपा होन्ति । तेसं सन्तरूपत्तायेव भवङ्गचित्तानं आरम्मणं अविभूतं होति, भवङ्गतो वुट्ठानकाले तं आरम्मणं न जानाति । तथाहि रत्तियं निद्वायन्तस्स पुरिमभवे मरणासन्नकाले यथागहितं कम्मादिकं आरम्मणं आरब्ध भवङ्गसोतं पवत्तमानंपि तस्स भवङ्गसोतस्स तं आरम्मणं आरब्ध इदं नाम मे पुरिमभवे आरम्मणं दिट्ठन्ति कस्सचि जाननवीथिचित्तस्स उप्पत्तिया पच्चयो न होति । सो पुग्गलो निद्वायनकालेपि उट्ठानकालेपि पुरिमभवसिद्धं तं निमित्तं न जानाति । एवं निरुस्साहनिब्बापारसन्तरूप भावेन उपकारकता विपाकपच्चयता नामाति । विपाक पच्चयदीपना निड्ढिता ।

१५. आहारपच्चयो

दुविधो आहारपच्चयो रूपाहारपच्चयो अरूपाहार पच्चयो ।

तत्थ रूपाहारपच्चयो नाम कबळीकाराहारसङ्घातं ओज रूपं वुच्चति । सो च अज्झत्ताहारो बहिद्वाहारोति दुविधो । कबळीकाराहारभक्खानं सत्तानं सब्बेपि चतुसमुट्ठानिकरूपधम्मा तस्स दुविधस्स रूपाहारस्स पच्चयुप्पन्ना ।

अरूपाहारो पन तिविधो फस्साहारो मनोसज्जेतना हारो विज्जाणाहारो च । तयोपेते धम्मा सहजातानं नामरूपधम्मानं आहारपच्चयो होन्ति । सहजाता च नामरूप धम्मा तेसं पच्चयुप्पन्ना ।

केनट्ठेन आहारोति । भुसं हरणट्ठेन आहारो । भुसं हरणट्ठेनातिच दळ्हं पवत्तापनट्ठेन, चिरकालं ठितिया वुट्ठिया विरुळ्हिया वेपुल्लाय उपत्थम्भनट्ठेनाति वुत्तं होति । जननकिच्चयुत्तोपि आहारो उपत्थम्भनकिच्चप्पधानो होतीति ।

तत्थ दुविधो रूपाहारो अज्झत्तसन्ताने चतुसमुट्ठानिकं रूपकायं उपब्रूहयन्तो भुसं हरति, दळ्हं पवत्तेति, चिरं अद्धानं गमेति, तं तं आयुकप्पपरियोसानं पापेतीति आहारो ।

फस्साहारो आरम्मणेषु इट्ठानिट्ठरसं नीहरन्तो सम्पयुत्तधम्मे भुसं हरति । मनोसज्जेतनाहारो कायवची मनोकम्मेसु उस्साहं जनेन्तो सम्पयुत्तधम्मे भुसं हरति । विज्जाणाहारो आरम्मणविजाननट्ठेन पुब्बङ्गमकिच्चं वहन्तो सम्पयुत्तधम्मे भुसं

हरति, दळ्हं पवत्तेति, चिरं अद्धानं गमेतीति आहारो । सम्पयुत्तधम्मे भुसं हरन्तो सहजातरूपधम्मेपि भुसं हरतियेव ।

इध सुत्तन्तनयोपि वत्तब्बो । यथा सकुणा नाम चक्खूहि दिसाविदिसं विभावेत्वा पत्तेहि रुक्खतो रुक्खं वनतो वनं आकासेन पक्खन्दित्वा तुण्डकेहि फलाफलानि तुदित्वा यावजीवं अत्तानं यापेन्ति । तथा इमे सत्ता छहि विज्जाणेहि आरम्मणानि विभावेत्वा छहि मनोसञ्चेतनाहारेहि आरम्मणवत्थुप्पटिलाभत्थाय उस्सुक्कनं कत्वा छहि फस्साहारेहि आरम्मणेसु रसं पातुभवन्तं कत्वा सुखदुक्खं अनुभवन्ति । विज्जाणेहि वा आरम्मणानि विभावेत्वा नामरूप सम्पत्तिं साधेन्ति । फस्सेहि आरम्मणेसु रसं पातुभवन्तं कत्वा आरम्मणरसानुभवनं वेदनं सम्पादेत्वा तण्हावेपुल्लं आपज्जन्ति । चेतनाहि तण्हामूलकानि नानाकम्मानी पसवेत्वा भवतो भवं संसरन्ति । एवं आहारधम्मानं महन्तं आहारकिच्चं वेदितब्बन्ति । आहारपच्चयदीपना निट्ठिता ।

१६. इन्द्रियपच्चयो

तिविधो इन्द्रियपच्चयो सहजातिन्द्रियपच्चयो पुरे जातिन्द्रियपच्चयो रूपजीवितिन्द्रियपच्चयो ।

तत्थ पन्नरसिन्द्रियधम्मा सहजातिन्द्रियपच्चयो नाम, जीवितिन्द्रियं मनिन्द्रियं सुखिन्द्रियं दुक्खिन्द्रियं सोमनस्सिन्द्रियं दोमनस्सिन्द्रियं उपेक्खिन्द्रियं सद्धिन्द्रियं वीरियिन्द्रियं सतिन्द्रियं समाधिन्द्रियं पज्जिन्द्रियं अनज्जातज्जस्सामीतिन्द्रियं अज्जिन्द्रियं अज्जाताविन्द्रियन्ति । तेहि सहजाता चित्तचेतसिकधम्मा च रूपधम्मा च तस्स पच्चयुप्पन्ना ।

पज्जिन्द्रियरूपानि पुरेजातिन्द्रियपच्चयो, चक्खुन्द्रियं सोतिन्द्रियं घानिन्द्रियं जिह्विन्द्रियं कायिन्द्रियं । पज्जविज्जाणाचित्तं चेतसिकं धम्मा तस्स पच्चयुप्पन्ना ।

एकं रूपजीवितिन्द्रियं रूपजीवितिन्द्रियपच्चयो । सब्बानि कम्मज रूपानि जीवितरूपवज्जितानि तस्स पच्चयुप्पन्नानि ।

केनट्ठेन इन्द्रियन्ति । इस्सरियट्ठेन इन्द्रियं । तत्थ कत्थ इस्सरियन्ति । अत्तनो अत्तनो पच्चयुप्पन्नेसु धम्मेसु इस्सरियं । कस्मिं कस्मिं किच्चे इस्सरियन्ति । अत्तनो अत्तनो किच्चे इस्सरियं । नामजीवितं सम्पयुत्तधम्मानं जीवनकिच्चे इस्सरियं । जीवनकिच्चेति आयुवट्ठनकिच्चे, सन्ततिठितिया चिरकालठितिकिच्चेति अत्थो । मनिन्द्रियं आरम्मणगगहणकिच्चे सम्पयुत्तधम्मानं इस्सरियं । अवसेसो इन्द्रियट्ठो पुब्बे इन्द्रिययमकदीपनियं वुत्तोयेव ।

एत्थ वदेय्य, द्वे इत्थिन्द्रियपुरिसिन्द्रियधम्मा इन्द्रियभूता समानापि कस्मा इन्द्रियपच्चये विसुं न गहिताति । पच्चयकिच्चस्स अभावतो । तिविधज्झि पच्चयकिच्चं जननकिच्चञ्च उपत्थम्भनकिच्चञ्च अनुपालनकिच्चञ्च । तत्थ यो पच्चयो पच्चयुप्पन्नधम्मस्स उप्पादाय पच्चयो होति, यस्मिं असति पच्चयुप्पन्नो धम्मो न उप्पज्जति, तस्स पच्चयकिच्चं जननकिच्चं नाम । यथा अनन्तरपच्चयो । यो पच्चयो पच्चयुप्पन्नधम्मस्स ठितिया च वुट्ठिया च विरुद्धिया च पच्चयो होति, यस्मिं असति पच्चयुप्पन्नो धम्मो न तिट्ठति न वट्ठति न विरुहति, तस्स पच्चयकिच्चं उपत्थम्भनकिच्चं नाम । यथा पच्छाजातपच्चयो । यो पच्चयो पच्चयुप्पन्नस्स धम्मस्स पवत्तिया पच्चयो होति, येन विना पच्चयुप्पन्नो धम्मो चिरकालं न पवत्तति, सन्तति गमनं छिज्जति, तस्स पच्चय किच्चं अनुपालनकिच्चं नाम । यथा रूप जीवितिन्द्रियपच्चयो । एते पन द्वे इन्द्रियधम्मा तेसु तीसु पच्चय किच्चेसु एककिच्चंपि नसाधेन्ति, तस्मा एते द्वे धम्मा इन्द्रिय पच्चये विसुं न गहिताति ।

एतं सन्ते एते द्वे धम्मा इन्द्रियातिपि न वत्तब्बाति । नो न वत्तब्बा । कस्मा । इन्द्रियकिच्चसम्भावतोति । किं पन एतेसं इन्द्रियकिच्चन्ति । लिङ्गनिमित्तकुत्तआकप्पेसु इस्सरता इन्द्रिय किच्चं । तथा हि यस्स पुग्गलस्स पटिसन्धिक्खणे इत्थिन्द्रियरूपं उप्पज्जति, तस्स सन्ताने चतूहि कम्मादीहि पच्चयेहि उप्पन्ना पच्चक्खन्ध धम्मा इत्थिभावाय परिणमन्ति, सो अत्तभावो एकन्तेन इत्थिलिङ्ग इत्थिनिमित्त इत्थिकुत्त इत्थाकप्पयुत्तो होति, नो अज्जथा । न च इत्थिन्द्रियरूपं ते पच्चक्खन्धधम्मे जनेति, न च उपत्थम्भति, नापि अनुपालेति, अथ खो ते धम्मा अत्तनो अत्तनो पच्चयेहि उप्पज्जमाना एवज्जेवज्ज उप्पज्जन्तूति आणं ठपेत्तं विय तेसु अत्तनो अनुभावं पवत्तेति । ते च धम्मा तथेव उप्पज्जन्ति, नो अज्जथाति । अयं इत्थिन्द्रियरूपस्स इत्थिलिङ्गादीसु इस्सरता । एस नयो पुरिसिन्द्रियरूपस्स पुरिसलिङ्गादीसु इस्सरतायं । एवं एते द्वे धम्मा लिङ्गादीसु इन्द्रियकिच्च सम्भावतो इन्द्रिया नाम होन्तीति ।

हृदयवत्थुरूपं पन द्विन् विज्जाणधातूनं निस्सयवत्थुकिच्चं साधयमानंपि तासु इन्द्रियकिच्चं न साधेति । न हि भावित चित्तस्स पुग्गलस्स हृदयरूपे पसन्नेवा अप्पसन्ने वा जातेपि मनोविज्जाणधातुयो तदनुवत्तिका होन्तीति । इन्द्रिय पच्चयदीपना निड्ढिता ।

१७. ज्ञानपच्चयो

सत्त ज्ञानज्ञानि ज्ञानपच्चयो, वितक्को विचारो पीति सोमनस्सं दोमनस्सं उपेक्खा एकग्गता । तेहि सहजाता पच्चविज्जाणवज्जिता चित्तचेतसिकधम्मा च रूपधम्मा च तस्स पच्चयुप्पन्ना ।

केनट्ठेन ज्ञानन्ति । उपनिज्झायनट्ठेन ज्ञानं । उपनिज्झाय नट्ठेनाति च मनसा आरम्माणं उपगन्त्वा निज्झायनट्ठेन पेक्खनट्ठेन । यथा हि इस्सासो दूरे ठत्वा खुद्दके लक्खमण्डले सरं पवेसेन्तो हत्थेहि सरं उज्जुक्कञ्च निच्चलञ्च कत्वा मण्डलञ्च विभूतं कत्वा चक्खुना निज्झायन्तो पवेसेति । एवमेव इमेहि अङ्गेहि चित्तं उज्जुक्कञ्च निच्चलञ्च कत्वा आरम्माणञ्च विभूतं कत्वा निज्झायन्तो पुग्गलो उपनिज्झायतीति वुच्चति । एवं उपनिज्झायित्वा यंकिञ्चि कायकम्मं वा वचीकम्मं वा मनोकम्मं वा करोन्तो अविरज्झमानो करोति ।

तत्थ कायकम्मं नाम अभिक्कमप्पटिक्कमादिकं वुच्चति । वचीकम्मं नाम अक्खरवण्णपरिपुण्णं वचीभेदकरणं वुच्चति । मनोकम्मं नाम यंकिञ्चि मनसा आरम्माणविभावनं वुच्चति । दानकम्मं वा पाणातिपात कम्मं वा अनुरूपेहि ज्ञानङ्गेहि विना दुब्बलेन चित्तेन कातुं न सक्का होति । एस नयो सेसेसु कुसलाकुसल कम्मेसूति ।

अयञ्च अत्थो वितक्कादीनं ज्ञानङ्गधम्मानं विसुं विसुं सभाव लक्खणेहि दीपेतब्बो । सम्पयुत्तधम्मे आरम्माणाभिनरोपन लक्खणो वितक्को, सो चित्तं आरम्माणे दळ्हं नियोजेति । आरम्माणानुमज्जनलक्खणो विचारो, सो चित्तं आरम्माणे दळ्हं संयोजेति । आरम्माणसम्पियायनलक्खणापीति, सा चित्तं आरम्माणे परितुट्ठं करोति । तिस्सोपि वेदना आरम्माणरसानु भवनलक्खणा, तापि चित्तं आरम्माणे इट्ठानिट्ठमज्झत्तरसानुभवन किच्चेन दळ्हप्पटिबळ्ळं करोन्ति । समाधानलक्खणा एकग्गता, सापि चित्तं आरम्माणे निच्चलं कत्वा ठपेतीति । ज्ञानपच्चयदीपना निड्ढिता ।

१८. मग्गपच्चयो

द्वादस मग्गज्ञानि मग्गपच्चयो सम्मादिट्ठि सम्मासङ्कप्पो सम्मा वाचा सम्माकम्मन्तो सम्माआजीवो सम्मावायामो

सम्मासति सम्मासमाधि मिच्छादिट्ठि मिच्छासङ्कप्पो मिच्छावायामो मिच्छासमाधि । सेसा मिच्छावाचा मिच्छाकम्मन्तो मिच्छाआजीवोति तयो धम्मा विसुं चेतसिकधम्मा न होन्ति । मुसावादादिवसेन पवत्तानं चतुन्नं अकुसलखन्धानं नामं । तस्मा ते मग्गपच्चये विसुं न गहिताति । सब्बे सहेतुका चित्त चेतसिकधम्मा च सहेतुकचित्तसह जाता रूपधम्मा च तस्स पच्चयुप्पन्ना ।

केनट्टेन मग्गोति । सुगतिदुग्गतिनिब्बान दिसादेससम्पा पनट्टेन मग्गो । सम्मादिट्ठिआदिकानि हि अट्ठ सम्मामग्गङ्गानि सुगति दिसादेसञ्च निब्बानदिसादेसञ्च सम्पापनत्थाय संवत्तन्ति । चत्तारि मिच्छामग्गङ्गानि दुग्गतिदिसादेसं सम्पापनत्थाय संवत्तन्तीति ।

तत्थ ज्ञानपच्चयो आरम्भणे चित्तं उजुं करोति, थिरं करोति, अप्पनापत्तं करोति । अप्पनापत्तं नाम गम्भीरे उदके पक्खित्तो मच्छोविय कसिणनिमित्तादिके निमित्तारम्भणे अनुपविट्ठं चित्तं पवुच्चति । मग्गपच्चयो वट्ठपथे चेतनाकम्मं विवट्ठपथे भावनाकम्मं उजुं करोति, थिरं करोति, कम्मपथपत्तं करोति, वुद्धिं विरुद्धिं वेपुल्लं करोति, भूमन्तरपत्तं करोति । अय मेतेसं द्विन्नं पच्चयानं विसेसो ।

तत्थ कम्मपथपत्तं नाम पाणातिपातादीनं कुसलाकुसल कम्मानं अङ्गपारिपूरिया पटिसन्धिजनने समत्थभावसङ्घातं कम्मगतिं पत्तं चेतनाकम्मं । भूमन्तरपत्तं नाम भावनानुक्कमेन काम भूमितो पट्टाय याव लोकुत्तरभूमिया एकस्मिंश्चरियापथेपि उपरूपरिभूमिं पत्तं भावनाकम्मं । अयञ्च अत्थो ज्ञानपच्चये वुत्तनयेन सम्मादिट्ठिआदिकानं मग्गङ्गधम्मानं विसुं विसुं सभाव लक्खणेहि दीपेतब्बोति । मग्गपच्चयदीपना निट्ठिता ।

१९. सम्पयुत्तपच्चयो

सम्पयुत्तपच्चयो विप्पयुत्तपच्चयोति एकं दुक्कं । अत्थि पच्चयो नत्थि पच्चयोति एकं दुक्कं । विगतपच्चयो अविगत पच्चयोति एकं दुक्कं । इमानि तीणि पच्चयदुक्कानि विसुं पच्चय विसेसानि न होन्ति । पुब्बे आगतेसु पच्चयेसु केचि पच्चया अत्तनो पच्चयुप्पन्नेहि सम्पयुत्ता हुत्वा पच्चयत्तं गच्छन्ति, केचि विप्पयुत्ता हुत्वा, केचि विज्जमाना हुत्वा, केचि अविज्जमाना हुत्वा, केचि विगता हुत्वा, केचि अविगता हुत्वा पच्चयत्तं गच्छन्तीति दस्सनत्थं इमानि तीणि पच्चयदुक्कानि वुत्तानि ।

एत्थ च अत्थीति खो कच्चान अयमेको अन्तो, नत्थीति खो दुतियो अन्तोति एवरूपेसु ठानेसु अत्थिनत्थिसद्दा सस्सतुच्छेदेसुपवत्तन्ति, तस्मा एवरूपानं अत्थानं निवत्तनत्थं पुन विगतदुक्कं वुत्तं ।

सब्बेपि सहजाता चित्तचेतसिका धम्मा अज्जमज्जस्स पच्चया चेव होन्ति पच्चयुप्पन्ना च ।

केनट्टेन सम्पयुत्तो । एकुप्पादता एकनिरोधता एकवत्थुकता एकारम्भणताति इमेहि चतूहि सम्पयोगङ्गेहि समन्नागतो हुत्वा संयुत्तो एकीभावं गतोति सम्पयुत्तो ।

तत्थ एकीभावं गतोति चक्खुविज्जाणं फस्सादीहि सत्तहि चेतसिकेहि सह एकीभावं गतं होति, दस्सनन्ति एकं वोहारं गच्छति । अट्ठ धम्मा विसुं विसुं वोहारं न गच्छन्ति, विनिब्भुज्जित्वा विज्जातुं न सक्कोति । एस नयो सेसेसु

सब्बचित्तुप्पादेसूति । सम्पयुत्तपच्चयदीपना निड्ढिता ।

२०. विष्पयुत्तपच्चयो

चतुब्बिधो विष्पयुत्तपच्चयो, सहजातो वत्थुपुरे जातो वत्थारम्मणपुरेजातो पच्छाजातोति ।

तत्थ सहजातविष्पयुत्तो नाम द्विसु सहजातपच्चय पच्चयुप्पन्नेसु नामरूपेसु नामं वा रूपस्स रूपं वा नामस्स विष्पयुत्तं हुत्वा पच्चयो । तत्थ नामन्ति पवत्तिकाले चतुक्खन्धनामं, रूपस्साति चित्तजरूपस्स, रूपन्ति पटिसन्धिकखणे हृदयवत्थुरूपं, नामस्साति पटिसन्धिचतुक्खन्धनामस्स । सेसा तयोपि विष्पयुत्तपच्चया पुब्बे विभत्ता एवाति । विष्पयुत्तपच्चयदीपना निड्ढिता ।

२१. अत्थिपच्चयो

सत्तविधो अत्थिपच्चयो, सहजातत्थिपच्चयो वत्थुपुरे जातत्थि पच्चयो आरम्मणपुरेजातत्थिपच्चयो वत्थारम्मणपुरे जातत्थिपच्चयो पच्छाजातत्थिपच्चयो रूपाहारत्थिपच्चयो रूप जीवितिन्द्रियत्थिपच्चयोति ।

तत्थ सहजातपच्चयो एव सहजातत्थिपच्चयो नाम । एस नयो सेसेसु छसु । पच्चयपच्चयुप्पन्नविभागोपि हेट्ठा तत्थ तत्थ वुत्तोयेव ।

केनट्ठेन अत्थिपच्चयो । सयं खणिकपच्चुप्पन्नता सङ्घातेन अत्थिभावेन पच्चुप्पन्नस्स धम्मस्स पच्चयो अत्थिपच्चयो । अत्थिपच्चयदीपना निड्ढिता ।

२२. नत्थिपच्चयो

२३. विगतपच्चयो

२४. अविगतपच्चयो

सब्बो अनन्तरपच्चयो नत्थि पच्चयो नाम । तथा विगत पच्चयो । अविगतपच्चयोपि अत्थिपच्चयेन सब्बसदिसो । अत्थीतिच अविगतोति च अत्थतो एकमेव । तथा नत्थीति च विगतोतिच । नत्थिविगतअविगतपच्चयदीपना निड्ढिता ।

पच्चयत्थदीपना निड्ढिता ।

पच्चयसभागो

पच्चयसभागो वुच्चते । पञ्चदस सहजातजातिका होन्ति, चत्तारो महासहजाता चत्तारो मज्झिमसहजाता सत्त खुद्दकसहजाता । तत्थ चत्तारो महासहजाता नाम सहजातो सहजातनिस्सयो सहजातत्थि सहजात अविगतो । चत्तारो मज्झिमसहजाता नाम अज्जमज्जो विपाको सम्पयुत्तो सहजातविष्पयुत्तो । सत्त खुद्दकसह जाता नाम हेतु सहजाताधिपति

सहजातकम्मं सह जाताहारो सहजातिन्द्रियं ज्ञानं मग्गो ।

तयो रूपाहारा, रूपाहारो रूपाहारत्थि रूपाहारा विगतो ।

तीणि रूपजीवितिन्द्रियानि, रूपजीवितिन्द्रियं रूपजीवितिन्द्रियत्थि रूपजीवितिन्द्रियाविगतं ।

सत्तरस पुरेजातजातिका होन्ति, छ वत्थुपुरेजाता छ आरम्मणपुरेजाता पञ्च वत्थारम्मणपुरेजाता । तत्थ छ वत्थुपुरेजाता नाम वत्थुपुरेजातो वत्थुपुरेजातनिस्सयो वत्थुपुरेजातिन्द्रियं वत्थुपुरेजातविप्पयुत्तं वत्थुपुरेजातत्थि वत्थुपुरेजातविगतो । छ आरम्मणपुरेजाता नाम आरम्मण पुरेजातो किञ्चिआरम्मणं कोचि आरम्मणाधिपति कोचि आरम्मणूपनिस्ससो आरम्मणपुरेजातत्थि आरम्मणपुरेजात विगतो । किञ्चि आरम्मणन्तिआदीसु किञ्चिकोचिवचनेहि पच्चुप्पन्नं निप्फन्नरूपं गइति । पञ्च वत्थारम्मणपुरेजाता नाम वत्थारम्मण पुरेजातो वत्थारम्मणपुरेजातनिस्सयो वत्थारम्मणपुरे जात विप्पयुत्तो वत्थारम्मणपुरेजातत्थि वत्थारम्मणपुरेजात विगतो ।

चत्तारो पच्छाजातजातिका होन्ति, पच्छाजातो पच्छाजातविप्पयुत्तो पच्छाजातत्थि पच्छाजातविगतो ।

सत्त अनन्तरा होन्ति, अनन्तरो समनन्तरो अनन्तरूप निस्सयो आसेवनं अनन्तरकम्मं नत्थि विगतो । एत्थ च अनन्तर कम्मं नाम अरियमग्गचेतना, सा अत्तनो अनन्तरे अरियफलं जनेति ।

पञ्च विसुं पच्चया होन्ति, अवसेसं आरम्मणं अवसेसो आरम्मणाधिपति अवसेसो आरम्मणूप निस्सयो सब्बो पकतूपनिस्सयो अवसेसं नानाक्खणिक कम्मं । इति वित्थारतो पट्टानपच्चया चतुपञ्जासप्पभेदा होन्तीति ।

तत्थ सब्बे सहजातजातिका च सब्बे पुरेजात जातिका सब्बे पच्छाजातजातिका रूपाहारो रूपजीवितिन्द्रियन्ति इमे पच्चुप्पन्नपच्चया नाम । सब्बे अनन्तरजातिका सब्बं नानाक्खणिक कम्मन्ति इमे अतीतपच्चया नाम । आरम्मणं पकतूपनिस्सयोति इमे तेकालिका च निब्बानपञ्जत्तीनं वसेन कालविमुत्ता च होन्ति ।

निब्बानञ्च पज्जत्ति चाति इमे द्वे धम्मा अप्पच्चया नाम असङ्खता नाम । कस्मा । अजातिकत्ता । येसज्झि जाति नाम अत्थि, उप्पादो नाम अत्थि । ते सप्पच्चयानाम सङ्खता नाम पटिच्चसमुप्पन्ना नाम । इमे द्वे धम्मा अजातिकत्ता अनुप्पादत्ता अजातिपच्चयत्ताच अप्पच्चया नाम असङ्खता नामाति ।

सप्पच्चयेसु च धम्मेसु सङ्खतेसु एकोपि धम्मो निच्चो धुवो सस्सतो अविपरीतधम्मो नाम नत्थि । अथ खो सब्बे ते खयट्ठेन अनिच्चा एव होन्ति । कस्मा । सयञ्च पच्चयायत्तवुत्ति कत्ता पच्चयानञ्च अनिच्चधम्मत्ता । ननु निब्बानञ्च पज्जत्ति च पच्चया होन्ति । ते च निच्चा धुवाति । सच्चं । केवलेन पन निब्बानपच्चयेन वा पज्जत्तिपच्चयेन वा उप्पन्नो नाम नत्थि, बहूहि पच्चयेहि एव उप्पन्नो, ते पन पच्चया अनिच्चा एव अधुवाति ।

ये च धम्मा अनिच्चा होन्ति, ते निच्चकालं सत्ते तिविधेहि दुक्खदण्डेहि पटिप्पीळेन्ति बाधेन्ति, तस्मा ते धम्मा भयट्ठेन दुक्खा एव होन्ति । तत्थ तिविधा दुक्खदण्डा नाम दुक्खदुक्खता सङ्खार दुक्खता विपरिणामदुक्खता ।

ये केचि अनिच्चा एव होन्ति, एकस्मिं इरियापथेपि पुनप्पुनं भिज्जन्ति, ते कथं यावजीवं निच्चसज्जितानं सत्तपुग्गलानं

अत्ता नाम भवेय्युं, सारा नाम भवेय्युं । ये च दुक्खा एव होन्ति, ते कथं दुक्खप्पटिकुलानं सुखकामानं सत्तानं अत्ता नाम भवेय्युं, सारा नाम भवेय्युं । तस्मा ते धम्मा असारकट्ठेन अनत्ता एव होन्ति ।

अपि च यस्मा इमाय चतुवीसतिया पच्चयदेसनाय इममत्थं दस्सेति । सब्बेपि सङ्खतधम्मा नाम पच्चयायत्तवुत्तिका एव होन्ति, सत्तानं वसायत्तवुत्तिका न होन्ति । पच्चयायत्त वुत्तिकेसु च तेसु न एकोपि धम्मो अप्पकेन पच्चयेन उप्पज्जति । अथ खो बहूहि एव पच्चयेहि उप्पज्जतीति, तस्मा अयं देसना धम्मानं अनत्तलक्खणदीपने मत्थकपत्ता होतीति ।

पच्चयसभागसङ्गहो निट्ठितो ।

पच्चयघटनानयो

पञ्चविज्जाणेषु पच्चयघटनानयो

पच्चयघटनानयो वुच्चते । एकेकस्मिं पच्चयुप्पन्ने बहुन्नं पच्चयानं समोधानं पच्चयघटना नाम । येन पन धम्मा सप्पच्चया सङ्खता पटिच्चसमुप्पन्नाति वुच्चन्ति, सब्बे ते धम्मा उप्पादे च ठितियञ्च इमेहि चतुवीसतिया पच्चयेहि सहितत्ता सप्पच्चया नाम, सप्पच्चयत्ता सङ्खता नाम, सङ्खतत्ता पटिच्चसमुप्पन्ना नाम । कतमे पन ते धम्माति । एकवीससत्तचित्तानि च द्विपञ्चासचेतसिकानि च अट्ठवीसति रूपानि च ।

तत्थ एकवीससत्तचित्तानि धातुवसेन सत्तविधानि भवन्ति, चक्खु विज्जाणधातु सोतविज्जाणधातु घानविज्जाणधातु जिह्व विज्जाणधातु कायविज्जाणधातु मनोधातु मनोविज्जाण धातूति । तत्थ चक्खुविज्जाणद्वयं चक्खुविज्जाणधातु नाम । सोतविज्जाणद्वयं सोतविज्जाणधातु नाम । घानविज्जाणद्वयं घानविज्जाणधातु नाम । जिह्वविज्जाणद्वयं जिह्वविज्जाणधातु नाम । कायविज्जाणद्वयं कायविज्जाणधातु नाम । पञ्चद्वारावज्जन चित्तञ्च सम्पटिच्छनचित्तद्वयञ्च मनोधातु नाम । सेसानि अट्ठसत्तं चित्तानि मनोविज्जाणधातु नाम ।

द्विपञ्चासचेतसिकानि च रासिवसेन चतुब्बिधानि भवन्ति, सत्त सब्बचित्तिकानि च छ पकिण्णकानि च चुद्दस पापानिच पञ्चवीसति कल्याणानि च ।

चतुवीसतिपच्चयेसु च पन्नरसपच्चया सब्बचित्तुप्पाद साधारणा होन्ति, आरम्मणञ्च अनन्तरञ्च समनन्तरञ्च सह जातो च अज्जमज्जञ्च निस्सयो च उपनिस्सयो च कम्मञ्च आहारो च इन्द्रियञ्च सम्पयुत्तो च अत्थि च नत्थि च विगतो च अविगतो च । न हि किञ्चि चित्तं वा चेतसिकं वा आरम्मणेन विना उप्पन्नं नाम अत्थि । तथा अनन्तरादीहि च । अट्ठपच्चया केसञ्चि चित्तुप्पादानं पच्चया साधारणा होन्ति, हेतु च अधिपति च पुरे जातो च आसेवनञ्च विपाको च ज्ञानञ्च मग्गो च विप्पयुत्तो च । तत्थ हेतु सहेतुकचित्तुप्पादानं एव साधारणा, अधिपति च साधिपतिजवनानं एव, पुरेजातो च केसञ्चि चित्तुप्पादानं एव, आसेवनञ्च कुसलाकुसलकिरियजवनानं एव, विपाको च विपाकचित्तुप्पादानं एव, ज्ञानञ्च मनोधातु मनोविज्जाणधातु चित्तुप्पादानं एव, मग्गो च सहेतुकचित्तुप्पादानं एव, विप्पयुत्तो च अरूपलोके चित्तुप्पादानं नत्थि, एको पच्छाजातो रूपधम्मानं एव विसुंभूतो होति ।

तत्रायं दीपना । सत्त सब्बचित्तिकानि चेतसिकानि नाम, फस्सो वेदना सज्जा चेतना एकग्गता जीवितं मनसिकारो । तत्थ चित्तं अधिपतिजातिकञ्च आहारपच्चयो च इन्द्रियपच्चयो च । फस्सो आहारपच्चयो । वेदना इन्द्रियपच्चयो च ज्ञान

पच्चयो च । चेतना कम्मपच्चयो च आहारपच्चयो च । एकगता इन्द्रियपच्चयो च ज्ञान पच्चयो च मग्गपच्चयो च । जीवितं इन्द्रियपच्चयो । सेसा द्वे धम्मा विसेसपच्चया न होन्ति ।

चक्खुविज्जाणे सत्त सब्बचित्तिकानि चेतसिकानि लब्धन्ति, विज्जाणेन सद्धिं अट्ठ नामधम्मा होन्ति । सब्बे ते धम्मा सत्तहि पच्चयेहि अज्जमज्जस्स पच्चया होन्ति चतूहि महासहजातेहि च विप्पयुत्तवज्जितेहि तीहि मज्झिमसहजातेहि च । तेस्वेव अट्ठसु धम्मेसु विज्जाणं सेसानं सत्तन्नं धम्मानं आहारपच्चयेन च इन्द्रियपच्चयेन च पच्चयो होति । फस्सो आहारपच्चयेन, वेदना इन्द्रियपच्चयमत्तेन, चेतना कम्मपच्चयेन च आहार पच्चयेन च, एकगता इन्द्रियपच्चयमत्तेन, जीवितं सेसानं सत्तन्नं धम्मानं इन्द्रियपच्चयेन पच्चयो होति । चक्खुवत्थुरूपं पन तेसं अट्ठन्नं धम्मानं छहि वत्थुपुरेजातेहि तस्मिं चक्खुवत्थुमि आपातमागतानि पच्चुप्पन्नानि रूपारम्मणानि तेसं चतूहि आरम्मण पुरेजातेहि, अनन्तरनिरुद्धं पच्चद्वारावज्जनचित्तञ्च पच्चहि अनन्तरेहि, पुब्बे कतं कुसलकम्मं वा अकुसलकम्मं वा कुसलविपाकानं वा अकुसलविपाकानं वा तेसं नानाक्खणिककम्मपच्चयेन, कम्म सहायभूतानि पुरिमभवे अविज्जातण्हूपादानानि च इमस्मिं भवे आवासपुगलउतुभोजनादयो च तेसं अट्ठन्नं धम्मानं पक्तूपनिस्सयपच्चयेन पच्चया होन्ति । इमस्मिं चित्ते हेतु च अधिपति च पच्छाजातो च आसेवनञ्च ज्ञानञ्च मग्गोचाति छपच्चया न लब्धन्ति, अट्ठारसपच्चया लब्धन्ति । यथा च इमस्मिं चित्ते, तथा सोतविज्जाणादीसुपि छ पच्चया न लब्धन्ति, अट्ठारसपच्चया लब्धन्तीति ।

पच्चविज्जाणेषु पच्चयघटनानयो निद्धितो ।

अहेतुक चित्तुप्पादेसु पच्चयघटनानयो

छ पकिण्णकानि चेतसिकानि नाम, वितक्को विचारो अधिमोक्खो वीरियं पीति छन्दो । तत्थ वितक्को ज्ञानपच्चयो च मग्गपच्चयो च । विचारो ज्ञानपच्चयो । वीरियं अधिपतिजातिकञ्च इन्द्रियपच्चयो च मग्गपच्चयो च । पीति ज्ञानपच्चयो । छन्दो अधिपतिजातिको । अधिमोक्खो पन विसेसपच्चयो न होति ।

पच्चद्वारावज्जनचित्तञ्च सम्पटिच्छनचित्तद्वयञ्च उपेक्खासन्तीरण द्वयज्जाति पच्चसु चित्तेसु दस चेतसिकानि लब्धन्ति, सत्त सब्ब चित्तिकानि च पकिण्णकेसु वितक्को च विचारो च अधिमोक्खो च । विज्जाणेन सद्धिं पच्चेकं एकादस नामधम्मा होन्ति । इमेसु चित्तेसु ज्ञानकिच्चं लब्धति । वेदना च एकगता च वितक्को च विचारो च ज्ञानपच्चयं साधेन्ति । पच्चद्वारावज्जनचित्तं पन किरियचित्तं होति, विपाकपच्चयो नत्थि । नानाक्खणिककम्मञ्च उपनिस्सयद्वाने तिद्धति । विपाकपच्चयेन सद्धिं छ पच्चया न लब्धन्ति । ज्ञानपच्चयेन सद्धिं अट्ठारसपच्चया लब्धन्ति । सेसेसु चतूसु विपाकचित्तेसु पच्च पच्चया न लब्धन्ति । विपाकपच्चयेन च ज्ञानपच्चयेन च सद्धिं एकूनवीसति पच्चया लब्धन्ति ।

सोमनस्ससन्तीरणे पीतिया सद्धिं एकादसचेतसिका युज्जन्ति, मनोद्वारावज्जनचित्ते च वीरियेन सद्धिं एकादसाति विज्जाणेन सद्धिं द्वादस नामधम्मा होन्ति । हसितुप्पादचित्ते पन पीतिया च वीरियेन च सद्धिं द्वादस चेतसिकानि युज्जन्ति । विज्जाणेन सद्धिं तेरस नामधम्मा होन्ति । तत्थ सोमनस्ससन्तीरणे ज्ञानङ्गेसु पीतिमत्तं अधिकं होति, पुब्बे उपेक्खासन्तीरणद्वये विय पच्चपच्चया न लब्धन्ति । एकूनवीसतिपच्चया लब्धन्ति । मनोद्वारा वज्जनचित्ते च वीरियमत्तं अधिकं होति, तञ्च इन्द्रियकिच्च ज्ञान किच्चानिसार्धेति । अधिपतिकिच्चञ्च मग्गकिच्चञ्च न सार्धेति । किरिय चित्तताविपाकपच्चयो च नत्थि । पुब्बे पच्चद्वारावज्जनचित्ते विय विपाक पच्चयेन सद्धिं छ पच्चया न लब्धन्ति । ज्ञानपच्चयेन सद्धिं अट्ठारस पच्चया लब्धन्ति । हसितुप्पादचित्तेपि किरियचित्तता विपाकपच्चयो नत्थि, जवनचित्तता पन

आसेवनं अत्थि, विपाकपच्चयेन सद्धिं पच्च पच्चया न लब्भन्ति । आसेवनपच्चयेन सद्धिं एकूनवीसति पच्चया लब्भन्ति ।

अहेतुकचित्तुप्पादेसु पच्चयघटनानयो निड्डितो ।

अकुसलचित्तुप्पादेसु पच्चयघटनानयो

द्वादस अकुसलचित्तानि, द्वे मोहमूलिकानि अट्ठ लोभ मूलिकानि द्वे दोसमूलिकानि । चुद्धस पापचेतसिकानि नाम मोहो अहिरिकं अनोत्तप्पं उद्धच्चन्ति इदं मोहचतुक्कं नाम । लोभो दिट्ठि मानोति इदं लोभतिककं नाम । दोसो इस्सा मच्छरियं कुक्कुच्चन्ति इदं दोसचतुक्कं नाम । थिनं मिद्धं विचिकिच्छाति इदं विसुं तिककं नाम ।

तत्थ लोभो दोसो मोहोति तयो मूलधम्मा हेतुपच्चया, दिट्ठि मग्गपच्चयो, सेसा दसधम्मा विसेसपच्चया न होन्ति ।

तत्थ द्वे मोहमूलिकानि नाम विचिकिच्छासम्पयुत्तचित्तं उद्धच्च सम्पयुत्तचित्तं । तत्थ विचिकिच्छासम्पयुत्तचित्ते पन्नरस चेतसिकानि उप्पज्जन्ति सत्त सब्बचित्तिकानि च वितक्को विचारो वीरियन्ति तीणि पकिण्णकानि च पापचेतसिकेसु मोहचतुक्कञ्च विचिकिच्छा चाति, चित्तेन सद्धिं सोळस नामधम्मा होन्ति । इमस्मिं चित्ते हेतु पच्चयोपि मग्गपच्चयोपि लब्भन्ति । तत्थ मोहो हेतुपच्चयो, वितक्को च वीरियञ्च मग्गपच्चयो, एकग्गता पन विचिकिच्छाय दुट्ठता इमस्मिं चित्ते इन्द्रियकिच्चञ्च मग्गकिच्चञ्च न साधेति, ज्ञानकिच्चमत्तं साधेति । अधिपति च पच्छाजातो विपाको चाति तयो पच्चयान लब्भन्ति, सेसा एकवीसतिपच्चया लब्भन्ति । उद्धच्चसम्पयुत्तचित्तेपि विचिकिच्छं पहाय अधिमोक्खेन सद्धिं पन्नरसेव चेतसिकानि, सोळसेव नामधम्मा होन्ति । इमस्मिं चित्ते एकग्गता इन्द्रिय किच्चञ्च ज्ञानकिच्चञ्च मग्गकिच्चञ्च साधेति, तयो पच्चया न लब्भन्ति, एकवीसति पच्चया लब्भन्ति ।

अट्ठसु लोभमूलिकचित्तेसु पन सत्त सब्बचित्तिकानि च छ पकिण्णकानि च पापेसु मोहचतुक्कञ्च लोभतिककञ्च थिनमिद्धञ्चाति द्वावीसति चेतसिकानि उप्पज्जन्ति । तेसु लोभो च मोहोचाति द्वे मूलानि हेतुपच्चयो । छन्दो च चित्तञ्च वीरियञ्चाति तयो अधिपतिजातिका कदाचि अधिपतिकिच्चं साधेन्ति, आरम्मणाधिपतिपि एत्थ लब्भति । चेतना कम्मपच्चयो । तयो आहारा आहारपच्चयो । चित्तञ्च वेदना च एकग्गता च जीवितञ्च वीरियञ्चाति पच्च इन्द्रियधम्मा इन्द्रियपच्चयो । वितक्को च विचारो च पीति च वेदना च एकग्गताचाति पच्च ज्ञानज्ञानि ज्ञानपच्चयो । वितक्को च एकग्गता च दिट्ठि च वीरियञ्चाति चत्तारि मग्गज्ञानि मग्गपच्चयो । पच्छाजातो च विपाको चाति द्वे पच्चया न लब्भन्ति । सेसा द्वावीसति पच्चया लब्भन्ति ।

द्वीसु दोसमूलिकचित्तेसु पीतिञ्च लोभतिककञ्च पहाय दोसचतुक्केन सद्धिं द्वावीसति एव चेतसिकानि, दोसो च मोहो च द्वे मूलानि, तयो अधिपति जातिका, तयो आहारा, पच्च इन्द्रियानि, चत्तारि ज्ञानज्ञानि, तीणि मग्गज्ञानि । एत्थापि द्वे पच्चया न लब्भन्ति, द्वावीसति पच्चया लब्भन्ति ।

अकुसलचित्तुप्पादेसु पच्चयघटनानयो निड्डितो ।

चित्तुप्पादेसु पच्चयघटनानयो

एकनवुति सोभणचित्तानि नाम, चतुवीसति काम सोभणचित्तानि पन्नरस रूपचित्तानि द्वादस अरूपचित्तानि चत्तालीस लोकुत्तरचित्तानि । तत्थ चतुवीसति कामसोभण चित्तानि नाम अट्ठ कामकुसलचित्तानि अट्ठ कामसोभणविपाक चित्तानि अट्ठ कामसोभणकिरियचित्तानि ।

पञ्च वीसति कल्याणचेतसिकानि नाम, अलोभो अदोसो अमोहोचेति तीणि कल्याणमूलिकानि च सद्भा च सति च हिरी च ओत्तप्पञ्च तत्रमज्झत्तता च कायपस्सद्धि च चित्त पस्सद्धि च कायलहुता च चित्तलहुता च कायमुदुता च चित्त मुदुता च कायकम्मज्जता च चित्त कम्मज्जता च कायपागुज्जता च चित्तपागुज्जता च काययुज्जता च चित्तयुज्जता च सम्मावाचा सम्माकम्मन्तो सम्माआजीवोति तिस्सो विरतियो च करुणा मुदिताति द्वे अप्पमज्जायो च ।

तत्थ तीणि कल्याणमूलानि हेतुपच्चयो, अमोहो पन अधिपतिपच्चये वीमंसाधिपतिनाम, इन्द्रियपच्चये पज्जिन्द्रियं नाम, मग्गपच्चये सम्मादिट्ठि नाम । सद्भा इन्द्रियपच्चये सद्धिन्द्रियं नाम । सति इन्द्रियपच्चये सतिन्द्रियं नाम, मग्गपच्चये सम्मासति नाम । तिस्सो विरतियो मग्गपच्चयो, सेसा सत्तरस धम्मा विसेसपच्चया न होन्ति ।

अट्ठसु कामकुसलचित्तेसु अट्ठित्सि चेतसिकानि सङ्गहन्ति, सत्त सब्बचित्तिकानि छ पकिण्णकानि पञ्चवीसति कल्याणानि । तेसु च पीति चतूसु सोमनस्सिकेसु एव, अमोहो चतूसु जाणसम्पयुत्तेसु एव, तिस्सो विरतियो सिक्खापदसीलपूरण काले एव, द्वे अप्पमज्जायो सत्तेसु कारुज्जमोदनाकारेसु एवाति । इमेसुपि अट्ठसु चित्तेसु द्वे वा तीणि वा कल्याणमूलानि हेतुपच्चयो, छन्दो च चित्तञ्च वीरियञ्च वीमंसाचाति चतूसु अधिपतिजातिकेसु एकमेकोव कदाचि अधिपतिपच्चयो । चेतना कम्मपच्चयो । तयो आहारा आहारपच्चयो । चित्तञ्च वेदना च एकग्गता च जीवितञ्च सद्भा च सति च वीरियञ्च पज्जाचाति अट्ठ इन्द्रियानि इन्द्रियपच्चयो । वितक्को च विचारो च पीति च वेदना च एकग्गताचाति पञ्चज्ञानङ्गानि ज्ञानपच्चयो । पज्जा च वितक्को च तिस्सो विरतियो च सति च वीरियञ्च एकग्गताचाति अट्ठ मग्गङ्गानि मग्गपच्चयो । इमेसुपि अट्ठसु चित्तेसु पच्छाजातो च विपाकोचाति द्वे पच्चया न लब्भन्ति, सेसा द्वावीसतिपच्चया लब्भन्ति ।

अट्ठसु कामसोभणकिरियचित्तेसु तिस्सो विरतियो न लब्भन्ति, कुसलेसु विय द्वे पच्चया न लब्भन्ति, द्वावीसति पच्चया लब्भन्ति ।

अट्ठसु कामसोभणविपाकेसु तिस्सो विरतियो च द्वे अप्पमज्जायो च न लब्भन्ति । अधिपतिपच्चयो च पच्छाजातो च आसेवनज्जाति तयो पच्चया न लब्भन्ति, एकवीसति पच्चया लब्भन्ति ।

उपरि रूपारूपलोकुत्तरचित्तेसुपि द्वावीसतिपच्चयतो अतिरेकं नत्थि । तस्मा चतूसु जाणसम्पयुत्तकामकुसल चित्तेसु विय इमेसु पच्चयघटना वेदितब्बा ।

एवं सन्ते कस्मा तानि चित्तानि कामचित्ततो महन्त तरानि च पणीततरानि च होन्तीति । आसेवनमहन्तत्ता । तानि हि चित्तानि भावनाकम्मविसेसेहि सिद्धानि होन्ति, तस्मा तेसु आसेवनपच्चयो महन्तो होति । आसेवन महन्तत्ता च इन्द्रियपच्चयोपि ज्ञानपच्चयोपि मग्गपच्चयोपि अज्जेपि वा तेसं पच्चया महन्ता होन्ति । पच्चयानं उपरूपरि महन्तत्ता तानि चित्तानि उपरूपरि च कामचित्ततो महन्ततरानि च पणीततरानि च होन्तीति ।

चित्तुप्पादेसु पच्चयघटनानयो निट्ठितो ।

रूपकलापेसु पच्चयघटनानयो

रूपकलापेसु पच्चयघटनानयो वुच्चते । अट्टवीसति रूपानि नाम, चत्तारि महाभूतानि पथवी आपो तेजो वायो । पञ्च पसादरूपानि चक्खु सोतं घानं जिह्वा कायो । पञ्च गोचररूपानि रूपं सद्दो गन्धो रसो फोडुब्बं । तत्थ फोडुब्बं तिविधं पथवीफोडुब्बं तेजोफोडुब्बं वायोफोडुब्बं । द्वे भावरूपानि इत्थिभावरूपं पुम्भावरूपं । एकं जीवितरूपं, एकं हृदयरूपं । एकं आहाररूपं । एकं आकासधातुरूपं । द्वे विज्जतिरूपानि कायविज्जतिरूपं वचीविज्जति रूपं । तीणि विकाररूपानि लहुता मुदुता कम्मज्जता । चत्तारि लक्खणरूपानि उपचयो सन्तति जरता अनिच्चता ।

तत्थ छ रूपधम्मा रूपधम्मानं पच्चया होन्ति चत्तारि महाभूतानि च जीवितरूपञ्च आहाररूपञ्च । तत्थ चत्तारि महाभूतानि अज्जमज्जस्स पञ्चहि पच्चयेहि पच्चया होन्ति सहजातेन च अज्जमज्जेन च निस्सयेन च अत्थिया च अविगतेन च । सहजातानं उपादारूपानं अज्जमज्जवज्जितेहि चतूहि पच्चयेहि पच्चया होन्ति । जीवितरूपं सहजातानं कम्मजरूपानं इन्द्रियपच्चयेन पच्चयो । आहाररूपं सहजातानञ्च असहजातानञ्च सब्बेसं अज्जत्तरूपधम्मानं आहारपच्चयेन पच्चयो ।

तत्थेव तेरस रूपधम्मा नामधम्मानं विसेसपच्चया होन्ति, पञ्चपसादरूपानि च सत्त गोचररूपानि च हृदयवत्थुरूपञ्च । तत्थ पञ्च पसादरूपानि पञ्चन्नं विज्जाणधातूनं मातरो विय पुत्तकानं वत्थुपुरेजातेन च वत्थुपुरेजातिन्द्रियेन च वत्थु पुरेजातविप्पयुत्तेन च पच्चया होन्ति । सत्त गोचररूपानि पञ्चन्नं विज्जाणधातूनं तिस्सन्नं मनोधातूनञ्च पितरो विय पुत्तकानं आरम्भणपुरेजातेन पच्चया होन्ति । हृदयवत्थुरूपं द्विन्नं मनोधातु मनोविज्जाणधातूनं रुक्खो विय रुक्खदेवतानं यथारहं पटिसन्धिकखणे सहजातनिस्सयेन पवत्तिकाले वत्थुपुरेजातेन च वत्थुपुरेजातविप्पयुत्तेन च पच्चयो होति ।

तेवीसति रूपकलापा । तत्थ एकाय रज्जुया बन्धितानं केसानं केसकलापो विय तिणानं तिणकलापो विय एकेन जातिरूपेन बन्धितानं रूपधम्मानं कलापो परिपिण्डिरूप कलापो नाम ।

तत्थ चत्तारि महाभूतानि वण्णो गन्धो रसो ओजाति इमे अट्ट धम्मा एको सब्बमूलकलापो नाम, सब्बमूलकलङ्कन्ति च वुच्चति ।

नव कम्मजरूपकलापा, — जीवितनवकं वत्थुदसकं काय दसकं इत्थिभावदसकं पुम्भावदसकं चक्खुदसकं सोतदसकं घानदसकं जिह्वादसकं । तत्थ सब्बमूलकमेवजीवितरूपेन सह जीवितनवकं नाम । एतदेव कम्मजकलापेसु मूलनवकं होति । मूलनवकमेव यथाक्कमं हृदयवत्थुरूपादीहि अट्ठरूपेहि सह वत्थुदसकादीनि अट्ठदसकानि भवति । तत्थ जीवितनवकञ्च कायदसकञ्च भावदसकानिचाति चत्तारो कलापा सकल काये पवत्तिन्ति । तत्थ जीवितनवकन्ति पाचकग्गि च कायग्गि च वुच्चति । पाचकग्गि नाम पाचकतेजो कोट्टासो, सो आमासये पवत्तित्वा असितपीतखायितसायितानि परिपाचेति । कायग्गि नाम सकलकायब्यापको उस्मातेजो कोट्टासो, सो सकल काये पवत्तित्वा पित्तसेम्ललोहितानि अपूतीनि विप्पसन्नानि करोति । तेसं द्विन्नं विसमवुत्तिया सति सत्ता बह्वाबाधा होन्ति, समवुत्तिया सति अप्पाबाधा । तदुभयं जीवितनवकं सत्तानं आयुं सम्पादेति । वण्णं सम्पादेति । कायदसकं सकलकाये सुखसम्फस्स दुक्खसम्फस्सानि सम्पादेति । भाव दसकानि इत्थीनं सब्बे इत्थाकारे सम्पादेति । पुरिसानं सब्बे पुरिसाकारे सम्पादेहि । सेसानि वत्थुदसकादीनि पञ्चदसकानि पदेसदसकानि नाम । तत्थ वत्थुदसकं हृदयकोसब्भन्तरे पवत्तित्वा

सत्तानं नानापकारानि सुचिन्तितदुचिन्तितानि सम्पादेति । चक्खुदसकादीनि चत्तारि दसकानि चक्खुगुळ कण्णबिल नासबिल जिह्मतलेसु पवत्तित्वा दस्सन सवन घायन सायनानि सम्पादेति ।

अट्ठ चित्तजरूपकलापा, सब्बमूलट्ठकं सदनवकं काय विज्जत्तिनवकं सद्वचीविज्जत्तिदसकन्ति चत्तारो मूलकलापा च तेयेव लहुता मुदुता कम्मज्जतासङ्घातेहि तीहि विकार रूपेहि सह चत्तारो सविकारकलापा च ।

तत्थ सरीरधातूनं विसमप्पवत्तिकाले गिलानस्स मूल कलापानि एव पवत्तन्ति । तदा हि तस्स सरीररूपानि गरूनि वा थद्धानि वा अकम्मज्जानि वा होन्ति, यथारुचि इरियपथं पवत्तेतुं अङ्ग पच्चङ्गानिपि चालेतुं वचनं पि कथेतुं दुक्खो होति । सरीरधातूनं समप्पवत्तिकाले पन अगिलानस्स गरुथद्वादीनं सरीरदोसानं अभावतो सविकारा पवत्तन्ति । तेसु च चित्तङ्गवसेन कायङ्ग चलने द्वे कायविज्जत्तिकलापा पवत्तन्ति । चित्तवसेनेव मुखतो वचनसदप्पवत्तिकाले द्वे वचीविज्जत्तिकलापा, चित्तवसेनेव अक्खरवण्णरहितानं हसनरोदनादीनं अवचनसद्धानं मुखतो पवत्तिकाले द्वे सदकलापा, सेसकालेसु द्वे आदि कलापा पवत्तन्ति ।

चत्तारो उत्तुजरूपकलापा, सब्बमूलट्ठकं सदनवकन्ति द्वे मूलकलापा च द्वे सविकारकलापा च । तत्थ अयं कायो यावजीवं इरियापथसोतं अनुगच्छन्तो यापेति, तस्मा इरियापथनानत्तं पटिच्च इमस्मिं काये खणे खणे धातूनं समप्पवत्तिविसमप्पवत्तियो पज्जायन्ति । तथा उत्तुनानत्तं पटिच्च आहारनानत्तं पटिच्च वातातपसप्फस्सनानत्तं पटिच्च कायङ्ग परिहारनानत्तं पटिच्च अत्तूपक्कमपरूपक्कमनानत्तं पटिच्च । तत्थ विसमप्पवत्तिकाले द्वे मूलकलापा एव पवत्तन्ति, समप्पवत्तिकाले द्वे सविकारा । तेसु च द्वे सदकलापा चित्तजसदतो परम्परसदेसु च अज्जेसु लोके नानप्पकारसदेसु च पवत्तन्ति ।

द्वे आहारजरूपकलापा, — सब्बमूलट्ठकं सविकारन्ति । इमे द्वे कलापा सप्पायेन वा असप्पायेन वा आहारेन जातानं समरूपविसमरूपानं वसेन वेदितब्बा ।

आकासधातु च लक्खणरूपानिचाति पच्चरूपानि कलाप मुत्तानि होन्ति । तेसु आकासधातु कलापानं अन्तरा परिच्छेद मत्तत्ता कलापमुत्ता होति । लक्खणरूपानि सङ्घतभूतानं रूप कलापानं सङ्घतभावजाननत्थाय लक्खणमत्तत्ता कलाप मुत्तानि ।

इमे तेवीसति कलापा अज्झत्तसन्ताने लब्भन्ति । बहिद्वा सन्ताने पन द्वे उत्तुजमूलकलापा एव लब्भन्ति । तत्थ द्वे रूप सन्तानानि अज्झत्तसन्तानज्च बहिद्वासन्तानज्च । तत्थ अज्झत्तसन्तानं नाम सत्तसन्तानं वुच्चति । बहिद्वासन्तानं नाम पथवीपब्बतनदीसमुद्द रुक्खतिणादीनि वुच्चति । तत्थ अज्झत्तसन्ताने अट्ठवीसति रूपानि तेवीसति रूपकलापानि लब्भन्ति ।

तत्थ पटिसन्धिनामधम्मा पटिसन्धिक्खणे कम्मजरूपकलापानं छधा पच्चया होन्ति चतूहि महासहजातेहि च विपाकेन च विप्पयुत्तेन च । हृदयवत्थुरूपस्स पन अज्जमज्जेन सह सत्तधा पच्चया होन्ति । तेस्वेव नामधम्मेसु हेतुधम्मा हेतुभावेन, चेतना कम्मभावेन, आहारधम्मा आहारभावेन, इन्द्रिय धम्मा इन्द्रियभावेन, ज्ञानधम्मा ज्ञान भावेन, मग्गधम्मा मग्ग भावेनाति यथारहं छधा पच्चया होन्ति । अतीतानि पन कुसलाकुसलकम्मानि एकधाव पच्चया होन्ति कम्मपच्चयेन, पठमभवङ्गादिका पच्छाजाता पवत्तनामधम्मा पुरेजातानं कम्मजरूप कलापानं एकधा पच्चया होन्ति पच्छाजातेन । एत्थ च

पच्छाजात वचनेन चत्तारो पच्छाजातजातिका पच्चया गहिता होन्ति । अतीतानि च कम्मनि एकधाव पच्चया होन्ति । एवं नामधम्मा कम्मजरूपकलापानं यथारहं चुद्धसहि पच्चयेहि पच्चया होन्ति । इध दसपच्चया न लब्भन्ति आरम्मणञ्च अधिपति च अनन्तरञ्च समनन्तरञ्च उपनिस्सयो च पुरेजातो च आसेवनञ्च सम्पयुत्तो च नत्थि च विगतो च ।

पवत्तिकाले रूपजनका नामधम्मा अत्तना सहजातानं चित्तजरूपकलापानं पञ्चधा पच्चया होन्ति चतूहि महासह जातेहि च विप्पयुत्तेन च । तेस्वेव नामधम्मेसु हेतुधम्मा हेतुभावेन, अधिपतिधम्मा अधिपतिभावेन, चेतना कम्मभावेन, विपाकधम्मा विपाकभावेन, आहारधम्मा आहार भावेन, इन्द्रियधम्मा इन्द्रियभावेन, ज्ञानधम्मा ज्ञानभावेन, मग्गधम्मा मग्गभावेनाति यथारहं अट्ठधा पच्चया होन्ति । पच्छाजाता सब्बे नामधम्मा पुरेजातानं चित्तजरूपकलापानं एकधा पच्चया होन्ति पच्छाजातेन । एवं नामधम्मा चित्तजरूप कलापानं यथारहं चुद्धसहि पच्चयेहि पच्चया होन्ति । इधपि दस पच्चया न लब्भन्ति आरम्मणञ्च अनन्तरञ्च समनन्तरञ्च अज्जमज्जञ्च उपनिस्सयो च पुरेजातो च आसेवनञ्च सम्पयुत्तो च नत्थि च विगतो च ।

पटिसन्धिचित्तस्स ठितिकालतो पट्टाय पवत्तिकाले सब्बेपि नामधम्मा सब्बेसं उत्तुजरूपकलापानञ्च आहारजरूप कलापानञ्च एकधा पच्चया होन्ति पच्छाजातवसेन । एत्थपि पच्छाजातवचनेन चत्तारो पच्छाजातजातिका गहिता होन्ति, सेसा वीसति पच्चया न लब्भन्ति ।

सब्बेसु पन तेवीसतिया रूपकलापेसुचत्तारोमहा भूता अज्जमज्जस्स पञ्चधा पच्चया होन्ति चतूहि महासह जातेहि च अज्जमज्जेन च, सहजातानं उपादारूपानं चतुधा पच्चया होन्ति चतूहि महासहजातेहि । आहाररूपं सहजातानञ्च असहजातानञ्च सब्बेसं अज्झत्तरूपकलापानं आहार पच्चयेन पच्चयो होति । नवसु कम्मजरूपकलापेसु जीवितरूपं सहजातानमेव रूपानं इन्द्रियपच्चयेन पच्चयो होति । एवं अज्झत्तरूपधम्मा अज्झत्तरूपधम्मानं सत्तधा पच्चया होन्ति । बहिद्भा रूपधम्मा पन बहिद्भाभूतानं द्विन्नं उत्तुजरूपकलापानं पञ्चधा पच्चया होन्तीति ।

रूपकलापेसु पच्चयघटनानयो निट्ठितो ।

एत्थ च पट्टानसदस्स अत्थो वत्तब्बो । पधानं ठानन्ति पट्टानं । तत्थ पधानन्ति पमुखं, ठानन्ति पच्चयो, पमुखपच्चयो मुख्यपच्चयो एकन्तपच्चयोति वुत्तं होति । सो च एकन्त पच्चयो एकन्तपच्चयुप्पन्नं पटिच्च वत्तब्बो ।

दुविधज्झि पच्चयुप्पन्नं मुख्यपच्चयुप्पन्नं निस्सन्दपच्चयुप्पन्नन्ति । तत्थ मुख्यपच्चयुप्पन्नं नाम मूलपच्चयुप्पन्नं, निस्सन्दपच्चयुप्पन्नं नाम परम्पर पच्चयुप्पन्नं । तत्थ मूलपच्चयुप्पन्नमेव एकन्तपच्चयुप्पन्नं नाम । तज्झि अत्तनो पच्चये सति एकन्तेन उप्पज्जतियेव, नो नुप्पज्जति । परम्परपच्चयुप्पन्नं पन अनेकन्तपच्चयुप्पन्नं नाम, तज्झि तस्मिं पच्चये सतिपि उप्पज्जति वा, न वा उप्पज्जति । तत्थ एकन्तपच्चयुप्पन्नं पटिच्च सो पच्चयो एकन्तपच्चयो नाम । सो एव इमस्मिं महापकरणे वुत्तो । ततो एव अयं चतुवीसतिपच्चयगणो च इमं महा पकरणञ्च पट्टानन्ति वुच्चति ।

तत्थ एकस्स पुरिसस्स धनधज्जत्थाय लोभो उप्पज्जति । सो लोभवसेन उट्ठाय अरज्जं गन्त्वा एकस्मिं पदेसे खेत्तानि करोति, वत्थूनि करोति, उय्यानानि करोति । तेसु सम्पज्जमानेसु सो पुरिसो बहूनि धनधज्जानि लभित्वा अत्तना च परिभुज्जति, पुत्तदारे च पोसेति, पुज्जानि च करोति, पुज्जफलानि च आयतिं पच्चनुभविस्सति । तत्थ लोभसह जातानि नामरूपानि मुख्यपच्चयुप्पन्नानि नाम । ततो परं याव आयतिं भवेसु पुज्जफलानि पच्चनुभोति, ताव उप्पन्नानि

परम्परफलानि तस्स लोभस्स निस्सन्दपच्चयुप्पन्नानि नाम । तेसु द्वीसु पच्चयुप्पन्नेसु मुख्यपच्चयुप्पन्नमेव पट्टाने वुत्तं । निस्सन्दपच्चयुप्पन्नं पन सुत्तन्तनयेन कथेतब्बं । तत्थ सुत्तन्तनयो नाम इमस्मिं सति इदं होति, इमस्स उप्पादा इदं उप्पज्जतीति एवरूपो पच्चयनयो । अपि च लोभो दोसो मोहोति तयो धम्मा सकलस्स सत्तलोकस्सपि सङ्खारलोकस्सपि ओकास लोकस्सपि विपत्तिया मूलट्टेन हेतू नाम । अलोभो अदोसो अमोहोति तयो धम्मा सम्पत्तिया मूलट्टेन हेतूनामाति कथेतब्बं । एस नयो सब्बेसु पट्टानपच्चयेसु यथारहं वेदितब्बो । एवञ्च सति लोके सब्बा लोकप्पवत्तियो इमेसं चतुवीसतिया पच्चयानं मुख्य पच्चयुप्पन्नेन सद्धिं निस्सन्दपच्चयुप्पन्ना एव होन्तीति वेदितब्बोति ।

एत्तावता पच्चयानं अत्थदीपना पच्चयानं सभागसङ्गहो पच्चयानं घटनानयोति तीहि कण्डेहि परिच्छिन्ना पट्टानुद्देस दीपनी निट्ठिता होति ।

म्रम्मरट्टे मौज्वानगरे लेडीतीअरञ्जविहारवासिना महा थेरेन कतायं पच्चयुद्देसदीपनी ।